

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.
1953

Ανάγλυφον του Οσίου Δαβίδ του εν Θεσσαλονίκη

Α. Ξυγγόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.9245](https://doi.org/10.12681/makedonika.9245)

Copyright © 2016, Α. Ξυγγόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ξυγγόπουλος Α. (2017). Ανάγλυφον του Οσίου Δαβίδ του εν Θεσσαλονίκη. *Μακεδονικά*, 2, 143–166.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.9245>

ΑΝΑΓΛΥΦΟΝ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΔΑΒΙΔ ΤΟΥ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ἡ ἐκσκαφή τοῦ ἀνατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης ἑβραϊκοῦ νεκροταφείου, ἡ γενομένη τὸν χειμῶνα τοῦ 1943 - 1944, ἔφερεν εἰς φῶς πλεῖστα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐπιγραφάς,* ἀνάγλυφα κ.λ.π. ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Τὸ σπουδαιότερον τῶν ἐκεῖ εὑρεθέντων βυζαντινῶν γλυπτῶν εἶναι ἡ κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1944 ἀποκαλυφθεῖσα μαρμαρίνη πλάξ (Πίν. Α), ἡ μέλλουσα νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην.

I

Ἡ ὀρθογώνιος μαρμαρίνη πλάξ, εὑρισκομένη τῶρα εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον Θεσσαλονίκης, ἔχει ὕψος 1,64, πλάτος 0,83 καὶ πάχος 0,035 μ., φέρει δὲ γύρω ἑλαφρῶς ἐξέχον στενὸν πλαίσιον (πλάτος 0,04 περίπου). Ἡ ὑπὸ τοῦ πλαισίου τούτου περιβαλλομένη μορφή ἔχει ὕψος μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς 1,545 μ. καὶ εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδος, ἐξέχουσα τοῦ ἀνωμάλως ἐξεργασμένου βάθους μόλις 0,0063 μ. Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς προεξοχὴν ἔχει καὶ τὸ περιβάλλον τὴν πλάκα στενὸν πλαίσιον. Τὸ πρόσωπον, τὸ γένειον καὶ αἱ παλάμαι εἶναι σήμερον ἐντελῶς σχεδὸν κατεστραμμένα διὰ σφυροκοπήματος. Ἀπὸ τὰ διασωθέντα ὅμως λείψανα φαίνεται σαφῶς ὅτι ἦσαν ἐντελῶς ἐπίπεδα καὶ λεία, τὰ δὲ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἀπεδίδοντο διὰ βαθέως ἐγκρισμάτων γραμμῶν. Καθ' ὅμοιον τρόπον χωρίζονται καὶ οἱ δάκτυλοι εἰς τὰς παλάμας. Αἱ πτυχαὶ καὶ αἱ ἄλλαι λεπτομέρειαι τοῦ ἐνδύματος ἀποδίδονται μὲ σκληρὰς γραμμάς, ὅχι ὅμως ἐγκρισμάτων, ὅπως εἰς τὰ γυνὰ μέρη, ἀλλ' ἑλαφρῶς ἐκτύπους.

Ἡ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου μορφή παριστάνει μοναχόν, τοῦ ὁποίου τὴν κεφαλὴν περιβάλλει φωτιστέφανος. Ὁ μοναχὸς οὗτος εἰκονίζεται ὄρθιος, αὐστηρῶς κατενώπιον, μὲ τὸν δεξιὸν πόδα ἑλαφρῶς ἐξέχοντα πλαγίως καὶ τὰς χεῖρας ὕψωμένας εἰς σχῆμα δεήσεως. Ὁ εἰκονιζόμενος φέρει μακρὸν

* Αἱ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ καὶ οἱ ἐνεπίγραφοι βωμοὶ ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ὑπὸ Β. Καλλιπολίτου καὶ Δ. Λαζαρίδου, Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης. (Γενικὴ Διοίκησις Μακεδονίας Διεύθυνσις Ἱστορικῶν Μνημείων καὶ Ἀρχαιολογίας). Θεσσαλονίκη, 1946.

ρᾶσον με ζώνην, ἡ ὁποία περισφίγγει συγχρόνως καὶ στενὸν ἐπίμηκες τεμάχιον ὑφάσματος, κατερχόμενον μέχρι περίπου τῶν γονάτων. Τὸ ὕφασμα τοῦτο εἶναι ὁ «ἀνάλαβος», ἐν τῶν διακριτικῶν τοῦ μεγάλου μοναχικοῦ σχήματος.¹ Ἐπὶ τοῦ ράσου φέρει μανδύαν, συγκρατούμενον εἰς τὸ μέσον τοῦ ἄνω μέρους τοῦ στήθους ὑπὸ τὸ γένειον καὶ φθάνοντα κάτω τῶν γονάτων. Ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ ὑπάρχει ἄλλο ὕφασμα, σχηματίζον ἐκατέρωθεν τοῦ λαιμοῦ δύο τρίγωνα. Τοῦτο εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ κουκούλλιον, ἕτερον διακριτικὸν τοῦ μεγάλου μοναχικοῦ σχήματος.² Τὸ κουκούλλιον, σύνθητες κάλυμμα τῶν ἀσκητῶν τῆς Ἀνατολῆς, εἰκονίζεται συνήθως σκεπάζον τὴν κεφαλὴν των.³ Ἐδῶ ὅμως ὁ τεχνίτης τὸ παρέστησεν ἐρριμμένον ἐπὶ τῶν ὤμων κατὰ τρόπον ὄχι ἀσυνήθην εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων καὶ τῆς Τουρκοκρατίας.⁴

Περὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου τοῦ μοναχοῦ δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, διότι τοῦτο, ὡς εἴπομεν, εἶναι κατεστραμμένον διὰ σφυροκοπήματος. Διακρίνεται μόνον τὸ περίγραμμα τῆς βραχείας καὶ οὐλῆς κόμης, ὅπως ἐπίσης τὸ ὄχι μακρὸν καὶ εἰς δξὺ ἀπολήγον γένειον.

Ἐκατέρωθεν τοῦ φωτιστεφανοῦ ὑπάρχουσι δύο πινακίδες, φθάνουσαι εἰς τὸ ἴδιον με αὐτὸν ἐπίπεδον, καθὼς καὶ με τὸ πλαισιον, τὸ περιβάλλον τὴν πλάκα, φέρουσαι δὲ τὰς ἐξῆς ἐγκαράκτους ἐπιγραφάς:

Ἄριστερά, ὡς πρὸς τὸν θεατὴν:⁵ (Εἶκ. 1).

Ο ΟΣΙΟΣ Π(ΑΤ)ΗΡ | ΗΜΩΝ

Δεξιὰ ἡ ἐπιγραφή εἶναι πολὺ σφυροκοπημένη. Με μεγάλην δυσκολίαν ἠδυνήθημεν, ὀδηγούμενοι ἀπὸ τὰ σφζόμενα λείψανα ἐπὶ τῆς ἐπιδεομίδος τοῦ μαρμάρου, ν' ἀναγνώσωμεν:⁶ (Εἶκ. 2).

¹ Διὰ τὸν ἀνάλαβον βλ. J. G o a r, Εὐχολόγιον, ἔκδ. 2α, Venetiis, 1730 411.9 καὶ 418. Περιγραφὴν του παρέχει καὶ ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἐν M i g n e, P. G. 155, 497.

² G o a r, ἐνθ' ἄν. 411. 8 καὶ 418. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ἐνθ' ἄν.

³ Παραδείγματα βλ. προχείρως παρὰ G. M i l l e t, Monuments de l'Athos, I, Les peintures. Paris, 1927, πίν. 46. 3, 59. 1, 97. 1, 148. 2 κ. ἄ. Ἐπίσης P. M u r a t o f f, La peinture byzantine. Paris, 1928, πίν. LIV.

⁴ Βλ. προχείρως G. M i l l e t, Monuments byzantins de Mistra. Paris, 1910, πίν. 115. 3. M i l l e t, Athos, πίν. 46. 3, 47. 1. Ἀνάλογα παραδείγματα εὐρίσκονται μετὰ τῶν ἀνεκδότων τοιχογραφιῶν τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Ἀφεντικοῦ τοῦ Μυστρά. Περίεργον παράστασιν μοναχοῦ ἐκ τῶν πλαγίων μετὰ κουκούλλιον ἐρριμμένον πρὸς τὰ ὀπίσω ἐκ μικρογραφίας τοῦ Βατικανοῦ κώδ. 1754 παρέχει ὁ C h. M o r e y, East Christian Paintings in the Freer Collection. New York, 1914, σ. 11, εἶκ. 6.

⁵ Ὑψος γραμμάτων: εἰς τὸν 1ον στίχον 0,03, εἰς τὸν 2ον 0,032 - 0,027.

⁶ Ὑψος γραμμάτων: εἰς τὸν 1ον στίχον 0,03, εἰς τὸν 2ον 0,036. Τὰ λείψανα

Ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβίδ.
Θεσσαλονίκη. Ἁγ. Γεώργιος.

[Δ]ΑΒΗΔ Ο | ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓ(ΟΣ)

Ὅτι ἡ ἀνάγνωσις αὐτὴ εἶναι ἀκριβῆς πειθόμεθα ἀπὸ τὴν ὁμοίτητα, ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐπιγραφή πρὸς τὴν εὕρισκομένην εἰς τὸν Συναξαριστὴν: «Μηνὶ τῷ αὐτῷ (Ἰουνίῳ) ΚΥ' Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Δαβὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκη»¹

Κατὰ ταῦτα δὲν δύναται, νομίζω, νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου εἰκονιζόμενος μοναχὸς εἶναι ὁ περίφημος Ὁσῖος Δαβὶδ ὁ ἐν Θεσσαλονίκη.

Εἰκ. 1. Ἡ ἐπιγραφή τῆς ἀριστερᾶς πινακίδος.

Τὰ ζητήματα, τὰ μέλλοντα νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν σχετικῶς μὲ τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, εἶναι κυρίως τρία: ἡ εἰκονογραφία, ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις καὶ ἡ χρονολογία του. Ἀπ' αὐτὰ ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ προταχθῇ ἡ χρονολογία, ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ ἐξέτασις ἰδίως τῆς εἰκονογραφίας ἀποβαίνει δυσχερῆς.

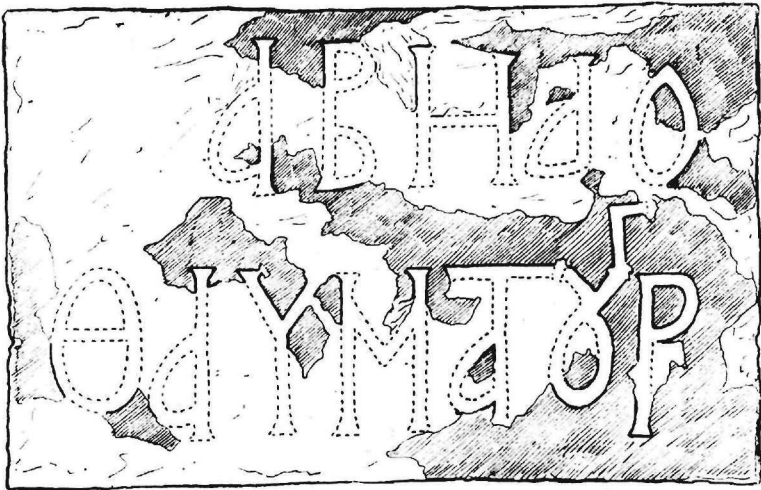
II

Ἐν στοιχεῖον, ποὺ μᾶς παρέχει κάποιαν χρονολογικὴν βᾶσιν, εἶναι ἡ παράστασις τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ μὲ τὰς χεῖρας ὑψωμένας εἰς σχῆμα δεήσεως. Τὸ ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς τέχνης προερχόμενον σχῆμα τοῦτο τοῦ δεο-

τῆς ἐπίδερμίδος τοῦ μαρμάρου σημειοῦνται εἰς τὰ παρατιθέμενα σχέδια σκιασμένα μὲ πλαγίας γραμμᾶς. Τὰ πιστότατα ταῦτα σχέδια ὀφείλονται εἰς τὸν καλλιτέχνην κ. Χ. Λεφάκην, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εὐχαριστῶ θερμῶς.

¹ H. Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae. Bruxellis, 1902, 771.

μένου αγίου δὲν διετηρήθη, ὅπως εἶναι γνωστόν, καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον. Μετὰ τὸ πρῶτον περίπου ἡμῖσιν τοῦ 11ου αἰῶνος τοῦτο ἔξαφανίζεται σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν. Τὰ

Εἰκ. 2. Ἡ ἐπιγραφή τῆς δεξιᾶς πινακίδος.

ψηφιδωτὰ τοῦ Ὁσίου Λουκά,¹ ὀλίγα τοιχογραφία τῆς Καπυδοκίας,² καθὼς καὶ ἐλάχιστα μικρογραφία Μηνολογίων³ εἶναι τὰ τελευταῖα

¹ E. Diez - O. Demus, *Byzantine Mosaics in Greece*. Cambridge Massachusetts, 1981, εἰκ. 22, 24, 25.

² Ἀναριθμησις παρὰ G. de Jerphanion, *La voix des monuments*. Nouv. série. Roma—Paris, 1938, 301.

³ Π. χ. Κῶδ. 580 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων: H. Oumont, *Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*. Paris, 1929, πίν. CII. Ὡς παρατηρεῖ ὁ N. Kondakoff, *Histoire de l'art byzantin considéré principalement dans les miniatures*, trad. M. Trawinski. Paris, 1886-91, II, 111, τὸ χειρόγραφον ἀνήκει εἰς τὸν 11ον αἰ., αἱ μικρογραφία δμως ἔχουν ἀκόμη τὸν χαρακτήρα τοῦ 10ου.—Κῶδ. 5 τῆς Μ. Δοχειαρίου Ἁγ. Ὁρους: μικρογραφία Ἁγ. Αἰκατερίνης εἰς τὸ φ. 116α (ἀνέκδοτος). Τοῦτον καὶ ὁ H. Broschhaus, *Die Kunst in den Athos-Klöstern*. Leipzig, 1891, 192, καὶ ὁ Σ. Λάμπρος, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδικῶν*, I. Κανταβρυγία, 1895, σ. 233, ἀριθ. 2679)5, τοποθετοῦσιν εἰς τὸν 12ον αἰ. Ἡ τεχνοτροπία τῶν μικρογραφιῶν πείθει ὅτι οὗτος ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὸν 11ον. Τὸν κῶδ. 183 τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας δὲν λαμβάνω ὑπ' ὄψιν, διότι οὗτος εἶναι πιστὸν σχεδὸν ἀντίγραφον τοῦ Μηνολογίου τοῦ Βατικανοῦ. Βλ. D. Trepnev-N. Popov, *Miniatures du Menologe grec du XIe siècle No 183 de la Bibliothèque Synodale de Moscou*. Moscou, 1911.

ἔργα, ὅπου εἰκονίζονται ἅγιοι εἰς τὸ σχῆμα δεήσεως.¹ Τὸ ἀνάγλυφον λοιπὸν τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, μεταγενέστερον τοῦ 11ου αἰ. Λεπτομερεστέρα ἐξέτασις του δύναται νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς περισσότερον ἀκριβῆ χρονολόγησιν. Μεταξὺ τοῦ ἀναγλύφου τούτου καὶ τῶν μικρογραφιῶν τοῦ περιφήμου Μηνολογίου τοῦ Βατικανοῦ, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶναι γνωστὸν, ἐγράφη καὶ εἰκονογραφήθη πρὸς κοῆσιν τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου (963—1025), ὑπάρχει πραγματικὴ σχέσηις. Οἱ ἐκεῖ εἰκονιζόμενοι πολυάριθμοι ἄσκηται παρουσιάζουν τὸν αὐτὸν τρόπον διευθετήσεως τοῦ μανδύου μὲ τὰ ἰδίας γωνιώδεις ἀπολήξεις του ἐκατέρωθεν τοῦ σώματος,² ὅπως ἀνάλογοι ἐντελῶς εἶναι καὶ αἱ πτυχαὶ τοῦ ὄραου ἀπὸ τῆς ζώνης καὶ κάτω³ Ἄν ὅμως εἰς τὰς λεπτομερείας ὑπάρχει ἀρκετὴ ὁμοιότης μεταξὺ τοῦ ἀναγλύφου καὶ τῶν μικρογραφιῶν τοῦ Μηνολογίου, εἰς τὸ γενικὸν σχῆμα βλέπει κανεὶς οὐσιώδεις διαφοράς. Ὁ ὅλος δηλαδὴ χαρακτὴρ τῶν μικρογραφιῶν τοῦ Μηνολογίου εἶναι ἐντελῶς ἄλλος παρὰ ὁ τοῦ ἀναγλύφου. Εἰς τοὺς ἁγίους τοῦ Μηνολογίου τὸ ὅλον περιγράμμα τοῦ σώματος παρουσιάζει εὐρύτητα καὶ

¹ Εἰς τὴν ἰδίαν περίπτωσιν πρέπει νὰ ὑπαχθῆ καὶ ἡ ἐνθετικὴ εἰκὼν τῆς Ἁγ. Ἐυδοξίας, ἡ εὐρεθεῖσα εἰς τὸν Ναὸν τῆς Παναχράντου καὶ ἀποκειμένη τῶρα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κων/πόλεως. Περὶ τῆς χρονολογίας της πολὺς ἔγνε λόγος. Οἱ F. Volbach - G. Sallies - G. Duthuit, Art byzantin. Paris, 1933, σ. 68, ἀριθ. 72, τὴν τοποθετοῦν εἰς τὸν 12ον ἢ 13ον αἰ., ὁ δὲ A. Grabar, L'art byzantin. Paris, 1938, πίν. 47, εἰς τὸν 13ον ἢ 14ον. Ὡς ὅμως ἀπέδειξεν ὁ π. J e r p h a n i o n, ἐνθ' ἄν. 275, ἀριθ. 40, αὐτὴ ἀνήκει πράγματι εἰς τὸν 11ον αἰ. Τοιαύτην χρονολόγησιν παραδέχεται καὶ ὁ D. Talbot Rice, Byzantine Art. Oxford, 1935, 195, ἀνερχόμενος μάλιστα μέχρι καὶ τοῦ 10ου αἰ. Ὡς καθυστερημένα καὶ ἄνευ σημασίας παραδείγματα, ἀντιγράφοντα παλαιότερα πρότυπα, θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῶσιν αἱ δύο εἰκόνες τῆς Ἁγ. Βαρβάρας καὶ τῆς Ἁγ. Νεδελλας (Κυριακῆς) μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ 1259 τοιχογραφιῶν τῆς Μπογιάνας εἰς τὴν Βουλγαρίαν: A. Grabar, L'église de Bojana. Sofia, 1924, πίν. XXXII καὶ σ. 78, ὅπως ἐπίσης καὶ κατὰ τὸν 14ον αἰ. ἡ τοιχογραφία τοῦ Ἰωβ εἰς τὴν Γρατσάνιτοαν τῆς Σερβίας: V l. P e t k o n i c, La peinture serbe du moyen-âge, II. Beograd, 1931, πίν. LIX b. Τέλος δέον νὰ σημειωθῆ ὅτι ἐντελῶς ἐξαιρετικὴν περίπτωσιν παρουσιάζουν τὰ μικρὰ μετὰλλινα κιβωτιδία (Halberstadt, Λαύρας, Βατοπεδίου), τὰ ὁποῖα εἶναι μικροσκοπικαὶ ἀναπαριστάσεις τῆς σαρχοφάγου, τῆς εὐρισκομένης ἐντὸς τοῦ Κιβωρίου εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Ἡ ἐπὶ τοῦ καλύμματος τῶν κιβωτιδίων τούτων εἰκὼν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου δεομένου εἶναι πιστὸν ἀντίγραφον τοῦ ἀναγλύφου, τὸ ὁποῖον ἐκόσμηε τὴν πλάκα, τὴν καλύπτουσαν τὴν σαρχοφάγον ταύτην. Βλ. A. Ξυγγόπουλον εἰς τὴν A. E. 1936, 113. Ἡ παρουσία λοιπὸν τοῦ τύπου τοῦ δεομένου κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖος τοῦ 11ου καὶ τὸν 12ον αἰῶνα, ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν κατεσκευάσθησαν τὰ κιβωτιδία ταῦτα, ἐξηγεῖται εὐκόλως.

² Il Menologio di Basilio II, (Cod. Vaticanus gr. 1613). Torino, 1907, πιν. 29, 61, κ. ἄ.

³ Il Menologio, πίν. 73, 88, 94 κ. ἄ.

άνεσιν, προερχομένας κυρίως ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ ἕτερος τῶν ποδῶν ἐξέχει πλεονάζουσα πολὺ πέραν τῆς κατακορύφου. Τὴν ἐξ ἑλληνιστικῶν προτύπων προερχομένην αὐτὴν στάσιν δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὸ ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον, ὅπου ὁ δεξιὸς πούς τοῦ Ὁσίου ἐλάχιστα ἀπομακρύνεται τῆς κατακορύφου καὶ τὸ ὅλον περίγραμμα τοῦ σώματος εἶναι κατὰ συνέπειαν ἐντελῶς κλειστόν. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι τὸ ἀνάγλυφον ἀκολουθεῖ πρότυπον παλαιότερον, τεχντροπίας διαφορετικῆς ἀπὸ τὰς μικρογραφίας τοῦ Μηνολογίου.

Τὸ κλειστὸν ὁμοίως καὶ αὐστηρὸν περίγραμμα τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ παρουσιάζει πραγματικὰς ἀναλογίας μὲ τὰς μικρογραφίας ἑνὸς σπουδαιοτάτου χειρογράφου, τοῦ κώδ. 5 τῆς Σκήτης τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὁ ὁποῖος πρό τινων ἐτῶν περιῆλθεν εἰς τὴν ἰδιωτικὴν Συλλογὴν Garrett τῆς Βαλτιμόρης. Αἱ μικρογραφίαι αὐταί, εὐρισκόμεναι ἐπὶ φύλλων περγαμνῆς, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ παλαιότερου χειρογράφου, τοποθετοῦνται γενικῶς εἰς τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰῶνος. Μεταξὺ αὐτῶν ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ καὶ μάλιστα ἡ τῆς δεομένης Θεοτόκου¹ παρουσιάζουν τόσην σχέσιν μὲ τὸ ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον, ὥστε νὰ δύναται κανεὶς μὲ πολλὴν πιθανότητα νὰ παραδεχθῆ ὅτι αἱ μικρογραφίαι καὶ τὸ ἀνάγλυφον εἶναι περίπου σύγχρονα. Αἱ μικρογραφίαι τοῦ ἀγιορειτικοῦ τούτου χειρογράφου ἀνήκουν εἰς μικρὰν ὁμάδα ζωγραφικῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα συνεχίζον τὴν παλαιότεραν παράδοσιν μὲ τὴν αὐστηρῶς κατὰ μέτωπον στάσιν καὶ τὸ κλειστὸν περίγραμμα. Εἰς τὴν ὀλιγάριθμον αὐτὴν ὁμάδα νομίζω ὅτι πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον δύναται οὕτω νὰ τοποθετηθῆ μὲ πολλὴν πιθανότητα εἰς τοὺς περὶ τὸ 900 χρόνους.²

III

Ἡ εἰκονογραφία τοῦ Ὁσίου, ὅπως οὕτως παρίσταται ἐπὶ τοῦ ἐξεταζομένου ἀναγλύφου, παρουσιάζει ἰδιαίτερον ὄλως ἐνδιαφέρον. Ἀπεικονίσεις τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ παλαιότεραι τοῦ 14ου αἰῶνος δὲν ἦσαν γνωσταὶ μέχρι τοῦδε, εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον.³ Εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ 14ου αἰ. εἰκόνας, τὰς ὁποίας

¹ K. Weitzmann, Die byzantinische Buchmalerei des 9 und 10 Jahrhunderts. Berlin, 1935, πιν. LXIII. Ἐκεῖ, σ. 66, καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὸν κώδικα βιβλιογραφία.

² Ἡ λανθασμένη χρονολόγησις ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος, ἡ ὁποία ἀναγράφεται εἰς τὸ B.C.H. 68—69, 1944—1945, Chronique des fouilles, 430, δὲν ὀφείλεται εἰς ἐμὲ, ὡς ἐκεῖ λέγεται.

³ Τὰς τοιχογραφίας τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων Καστοριάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ (Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, 4, 1938, σ. 50, εἰκ. 33), ὁ κ. Ὁρλάνδος χρονολογεῖ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 12ου ἢ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 13ου αἰ. (αὐτόθι, 60). Οὕτως ἡ τοιχογραφία αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ παλαιότερα μέχρι τοῦδε γνωστὴ παράστασις αὐτοῦ Ὁσίου. Ἡ εἰκὼν ὁμοίως

ἔχω ὑπ' ὄψει μου, ὁ Ὅσιος παρίσταται κατὰ δύο τρόπους: ἡ ὄρθιος μὲ μακρὰν λευκὴν κόμην καὶ μακρότατον λευκὸν ἐπίσης γένειον, φθάνον μέχρι περιῖπου τῶν ποδῶν του,¹ (Εἰκ. 3) ἢ μετὰ ἴδια χαρακτηριστικά, ἀλλὰ καθήμενος ἐπὶ δένδρου.² (Εἰκ. 4) Ἡ μακρὰ λευκὴ κόμη καὶ τὸ μακρότατον λευκὸν γένειον ἀναφέρονται εἰς τὸν ἐν ἐκίασει βίον τοῦ Ὁσίου, ὅπου δις περιγράφονται τὰ χαρακτηριστικά του: «Καὶ ἦν, ἀγαπητοί, ἰδεῖν αὐτὸν τότε ὡσπερ ἄλλον Ἀβραάμ πεπολιωμένον. Ἦν γὰρ ἀξηθεῖτα ἡ κόμη τῆς ἀγίας αὐτοῦ κεφαλῆς ὡς φθάνειν μέχρι τῆς ὀσφύος αὐτοῦ, καὶ ὁ πώγων αὐτοῦ μέχρι τῶν ποδῶν αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον αὐτοῦ πρόσωπον καθάπερ ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἀπέπεμπεν». ³ Καὶ κατωτέρω: «Ἦν γὰρ, φιλόχοριστοι, ὡς προεῖπον, ἡ κόμη τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ μέχρι τῆς ὀσφύος αὐτοῦ, καὶ ὁ πώγων αὐτοῦ μέχρι τῶν ἀστραγάλων τῶν ποδῶν αὐτοῦ πεπολιωμένος ὡς τοῦ Ἀβραάμ». ⁴ Ἐπίσης ἡ παράστα-

αὕτη παρουσιάζει ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν καταφανεστάτην διαφορὰν ἀπὸ τὰς ἄλλας τοιχογραφίας, ὥστε νὰ μὴ δύναται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ θεωρηθῆ σύγχρονος πρὸς αὐτάς. Εἶναι ἀσφαλῶς αὕτη μεταγενεστέρα κατὰ πολὺ τοῦ πρώτου τετάκτου τοῦ 14ου αἰ., ὁπότε ἐξωγαρήθη ἡ παράστασις τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ εἰς τὸ Πρωτάτον (βλ. ἐπομ. σημ.). Ἡ τέχνη τῆς τοιχογραφίας τῆς Καστοριάς δεικνύει ὅτι ὁ ἐκτελέσας αὐτὴν ζωγράφος εἶχεν ἀναμφιβόλως ὡς πρότυπον παράστασιν ἀνάλογον μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Πρωτάτου, τὴν ὁποίαν μετέφρασεν εἰς τεχνοτροπίαν λαϊκὴν συνήθη εἰς ἐπαρχιακὰ μνημεῖα τοῦ τέλους τοῦ 14ου ἢ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 15ου αἰῶνος.

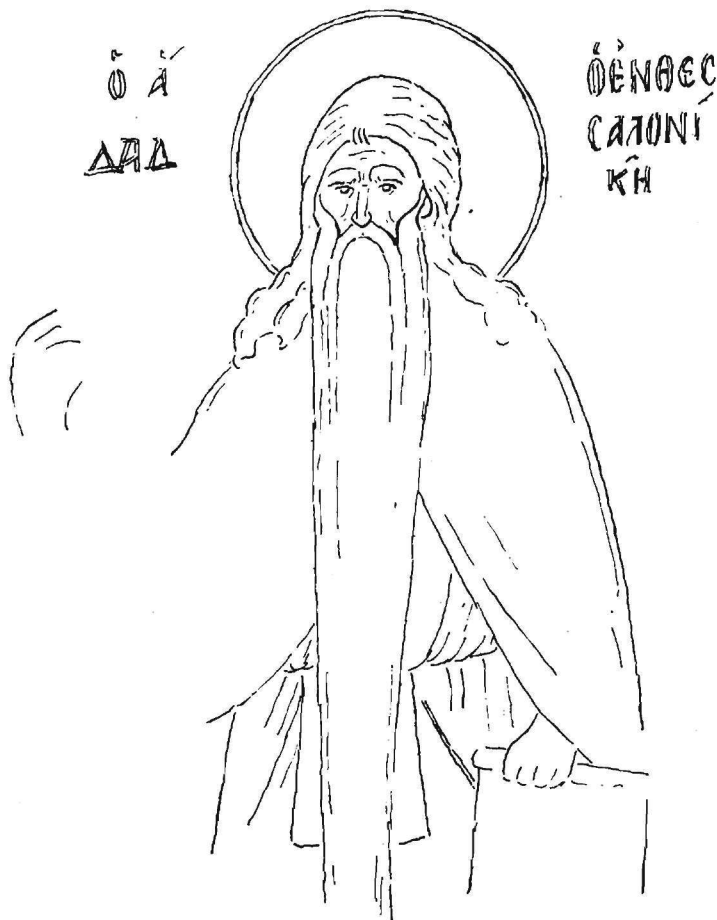
¹ Τοιχογρ. Ἀγ. Ἀναργύρων Καστοριάς (βλ. προηγ. σημ.) Πρωτάτον Ἀγίου Ὁσίου: (Εἰκ. 3) Ὁλόκληρος ἡ εἰκὼν παρὰ Β. G e o r g i e v s k i j, Τοιχογραφίαι τοῦ Πανσελήνου εἰς τὸ Πρωτάτον τοῦ Ἁθῶ (ρωσ.) ἄ. ἔ. πίν. 28. Τὸ ἄνω σῶμα παρὰ M i l l e t, Athos, πίν. 45. 1. Τράπεζα τῆς Λαύρας Ἀγ. Ὁσίου: M i l l e t, ἔνθ' ἄν. πίν. 116. 1. Τράπεζα Μ. Διονυσίου αὐτόθι, M i l l e t, ἔνθ' ἄν. πίν. 213. 3.

² Τοιχογρ. 14ου αἰ. εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ Ναοῦ Πρωφ. Ἡλιοῦ Θεσσαλονίκης (ἀνέκδοτος, Εἰκ. 4). Τοιχογρ. τοῦ 1484 εἰς τὸ παλαιὸν Καθολικὸν τῆς Μ. Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων (ἀνέκδοτος, Εἰκ. 4). Ρουμανία: J. S t e f a n e s c u, L' evolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles recherches. Paris, 1929, πίν. 51. 1. Εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Μ. Χελανδαρίου Ἀγ. Ὁσίου: M i l l e t, ἔνθ' ἄν. πίν. 104. 3, καὶ εἰς τὴν Μ. Ἰλδοβίτσαν τῆς Ρουμανίας: J. S t e f a n e s c u, L' evolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Paris, 1928, πίν. LV. τὸ δένδρον ἔχει μεταβληθῆ εἰς στύλον, ἡ δὲ παράστασις εἰκονίζει μᾶλλον στυλίτην καὶ ὄχι δενδρίτην, οἷος ἦτο ὁ Ὅσιος Δαβὶδ

³ V. R o s e, Leben des heiligen David von Thessalonike. Berlin, 1887, σ. 11, στ. 1 κ. ἐξ. Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀγαπίου γενομένην ἀπλοελληνικὴν μετάφρασιν τοῦ βίου τοῦ χωρίον ἔχει ὡς ἐξῆς: "... ἡ μορφή του ἦτον καθολικὰ ἐξάσιον θέαμα, αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς του ἐφθάναν ἕως τὴν ζώνην του, καὶ ἕως τοὺς πόδας τὰ γένηα τὸ δὲ σεβάσιμον αὐτοῦ πρόσωπον ἦτο ὠραῖον καὶ εὐμορφον, ὡσπερ τοῦ Ἀβραάμ" Ἀγαπίου, Καλοκαιρινή. Ἔκδ. Βενετίας, 1694, 129. Μετατύπωσις καὶ εἰς τοῦ Κ. Δουκᾶκη, Μέγας Συναξαριστής, Ἰουνίου, 320.

⁴ R o s e, ἔνθ' ἄν. σ. 12, στ. 36, κ. ἐξ. Τὸ δεύτερον τοῦτο χωρίον ἔχει παραλείψει εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Ὁ Ἀγαπίου.

σις τοῦ Ὁσίου ἐπὶ τοῦ δένδρου σχετίζεται μετὰ τὴν ἐπὶ τῆς ἀμυγδαλῆς τριετῆ παρμονὴν του, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὸν ἐκτεταμένον βίον του, εἰς τὸν Συναξαριστὴν, καθὼς καὶ εἰς τὸ Μηναιόν.¹

Εἰκ. 3. Τοιχογραφία τοῦ Ὁσ. Δαβὶδ εἰς τὸ Πρωτάτων Ἀγ. Ὁρους.

Τὰ χαρακτηριστικὰ ὅμως αὐτά, ἡ μακρὰ δηλαδὴ κόμη καὶ τὸ μέγεθος τῶν ποδῶν κατερχόμενον γένειον, δὲν εὐρίσκονται εἰς τὸ ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον, ὅπου καὶ ἡ κόμη εἶναι, ὡς εἶδομεν, βραχεῖα καὶ τὸ γένειον

¹ Rose, ἔνθ' ἀν. σ. 5 κ. ἐξ. Ἀγαπίου, Καλοκαιρινή, 126 κ. ἐξ. Δουκάκης, ἔνθ' ἀν. 317 κ. ἐξ. Delhaye, Synaxarium, 171. Νικοδήμου, Συναξαριστής, εἰς τὴν 26ην Ἰουνίου, Μηναιὸν Ἰουνίου εἰς τὴν 26ην.

φθάνει μόλις μέχρι τοῦ ἄνω μέρους τοῦ στήθους. Πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῆ ἡ οὐσιωδεστάτη αὐτὴ διαφορὰ μεταξύ τοῦ ἐξεταζομένου ἀναγλύφου καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς παραστάσεων τοῦ Ὄσιου :

Εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ περιέργου τούτου ζητήματος μᾶς βοηθεῖ ἡ ἐξέτασις τῶν βιογραφιῶν τοῦ Ὄσιου Δαβίδ, αἱ ὁποῖαι ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν. Αὗται, πλὴν τῶν διὰ βραχέων περὶ τοῦ Ὄσιου ἀναγραφομένων εἰς τὸν Συναξαριστὴν καὶ τὸ Μηναῖον, εἶναι, ὡς γνωστόν, δύο : ἡ σύντομος, ἡ περιεχομένη εἰς τὸν Λειμῶνα τοῦ Ἰωάννου Μόσχου, καὶ ἡ ἐκτενεστέρα, ἡ γραφεῖσα ὑπὸ ἀνωνύμου μοναχοῦ τῆς μονῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἐμόνασε καὶ ἐτάφη ὁ Ὄσιος. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τὰς δύο αὐτὰς βιογραφίας.

Ὁ Ἰωάννης Μόσχος ὁμιλῶν, ἀρχομένου τοῦ 7ου αἰῶνος, εἰς τὸν Λειμῶνα του περὶ τοῦ Ὄσιου Δαβίδ κατὰ πληροφορίας Θεσσαλονικέως ἀσκητοῦ, γνωρίσαντος τὸν Ὄσιον, μᾶς παρέχει τὰς ἐξῆς συντόμους εἰδήσεις. Ὁ Ὄσιος Δαβίδ κατήγετο ἐκ Μεσοποταμίας καὶ ἔζησε περὶ τὰ ἐβδομήκοντα ἔτη ἔγκλειστος ἐντὸς κελλίου—καὶ ὄχι μοναστηρίου—κειμένου «ἐξωθεν τοῦ τείχους τῆς πόλεως (δηλ. τῆς Θεσσαλονίκης) ὡς ἀπὸ σταδίων τριῶν» (Migne, P. G. 87. 3, σ. 2921). Πολὺ περισσότεραι εἶναι αἱ πληροφορίες, αἱ περιεχόμεναι εἰς τὸν ἐκτενῆ βίον. Οὗτος, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἐγράφη ὑπὸ ἀνωνύμου μοναχοῦ τῆς μονῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐφέρετο ζήσας καὶ ταφείς ὁ Ὄσιος Δαβίδ, ἑκατὸν ὀγδοήκοντα περίπου ἔτη, ὡς ὁ ἴδιος ἀναφέρει, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὄσιου, δηλαδή περὶ τὸ 718 ἢ 720,¹ δεδομένου ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Ὄσιου Δαβίδ τοποθετεῖται τώρα περὶ τὸ 538 ἢ 540.² Ὁ ἀνώνυμος οὗτος βιογράφος οὐδὲν τὸ ἀκριβὲς γνωρίζει περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ὄσιου, ἀναφέρων ἀπλῶς περὶ αὐτοῦ : «ἐν τῇ λαμπρῇ καὶ περιωνύμῳ Θεσσαλονικέων πόλει ὧν τε καὶ διατρίβων».³ Μᾶς πληροφορεῖ ὁμοίως ὅτι ἡ μονή, ὅπου ἐμόνασε καὶ ἐτάφη, ἔκειτο «ἐν τῷ ἀρκτικῷ μέρει τῆς πόλεως πλησίον τοῦ τείχους, ἐν ᾧ ἐστὶ τὸ παραπόρτιον τῶν Ἀπροΐτων» καὶ ὅτι αὕτη ἐτιμᾶτο εἰς μνήμην τῶν Ἁγίων Θεοδώρου καὶ Μερκουρίου, ἑκαλεῖτο δὲ τῶν Κουκουλλεωτῶν ἢ Κουκουλλιατῶν καὶ τῶν Ἀπροΐτων.⁴ Ὁ αὐτὸς βιογράφος μᾶς πληροφορεῖ πρῶτος περὶ τῆς τριετοῦς παραμονῆς τοῦ Ὄσιου ἐπὶ δένδρου ἀμυγδαλῆς, τοῦ ὁποῦ

¹ Rose, ἐνθ' ἄν. σ. 15, § 21 καὶ σ. III. A. Vasiliev, The Life of David of Thessalonica, εἰς τὸ περ. Traditio, 4, 1946, 128.

² Vasiliev, ἐνθ' ἄν. 127, ὅπου ἀναγράφονται πᾶσαι οἱ προγενεστέρως προταθεῖσαι χρονολογίαι.

³ Rose, ἐνθ' ἄν. σ. 3, στ. 90.

⁴ Rose, ἐνθ' ἄν. σ. 3, στ. 21 κ. ἐξ., σ. 5, στ. 2 κ. ἐξ., σ. 15, στ. 4. Πρβ. καὶ O. Tafrahi, Topographie de Thessalonique. Paris, 1913, σ. 200, ἀριθ. 17. Ὁ

τὴν θέσιν ἐδείκνυον ἀκόμη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, δηλαδή ἑκατὸν ὄγδοηκοντα περίπου ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὁσίου, ἕγγυς τοῦ δεξιοῦ μέρους τῆς ἐκκλησίας.¹ Τὴν παράδοσιν ταύτην ἐπαναλαμβάνουν κατόπιν καὶ ὁ Συναξαριστὴς καὶ τὸ Μηναιὸν, χωρὶς ὅμως καὶ ἀναφέρουν τὴν Μονὴν τῶν Ἀγ. Θεοδώρου καὶ Μερκουρίου.²

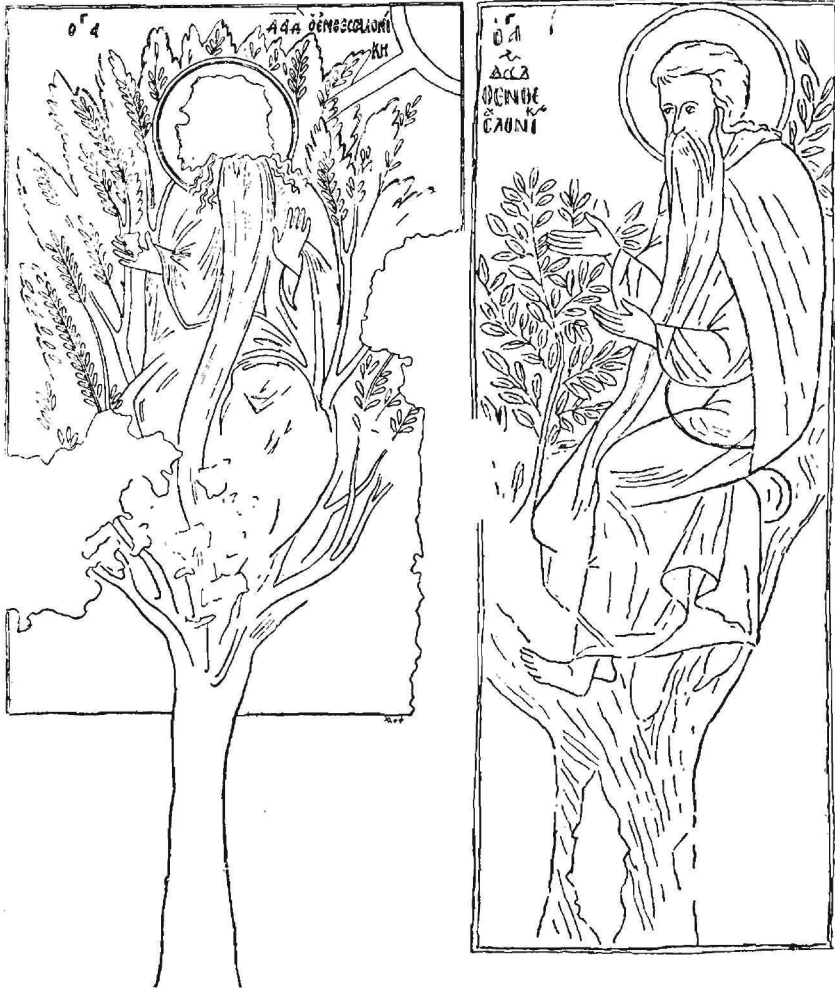
Ὁ ἐκ παραλλήλου ἐξετάζων τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Μόσχου γραφόμενα καὶ τὰ ἐκτιθέμενα εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ ἀωνύμου γραφέντα ἐκτεταμένον βίον θὰ παρατηρήσῃ ὅτι εἰς τὸ ἐνὸς περίπου αἰῶνος διάστημα, τὸ διαρροῦσαν μεταξύ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου, ἡ πραγματικότης ἔχει πλέον συσκοτισθῆ ἀπὸ τὸν θρόνον. Τῶν πληροφοριῶν λοιπὸν, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ἡ ἐκτενὴς αὐτὴ βιογραφία, πρέπει νὰ γίνεται χοῆσις μὲ πολλὰς ἐπιφυλάξεις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα ἡμᾶς περιγραφή τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, ἡ εἰς τὸν ἐκτενὴ αὐτὸν βίον περιεχομένη καὶ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα, δεόν νὰ ἐξετασθῆ μετὰ πολλῆς προσοχῆς. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ ἀνώνυμος βιογράφος, ὁ ὁποῖος ἀπηχεῖ τὰ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν προφορικῶς εἰς τὴν Μονὴν παραδιδόμενα, ὅπως ὁ ἴδιος ἄλλωστε

Rose καὶ ὅλοι οἱ ἐξ αὐτοῦ παραλαβόντες τονίζουν Κουκουλλεωτῶν. Νομίζω ὀρθότερον τὸν τονισμὸν Κουκουλλεωτῶν. Εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀγαπίου, ἐνθ. ἀν. 126 (= Δουκάκης, ἐνθ' ἀν. 316) ὁ τύπος εἶναι Κουκουλιανῶν. Ὁ Π. Παπαγεωργίου ἐν Β. Ζ. 2, 1893, 288, εἶχε προτείνει νὰ διορθωθῆ τὸ παρὰ Rose Κουκουλλεωτῶν εἰς Κουκουλλανῶν ἢ Κουκουλλωτῶν. Ὁ τύπος ὅμως Κουκουλιανῶν, τὸν ὁποῖον διέσωσεν ὁ Ἀγάπιος παραλαβὼν ἀπὸ κώδικα διάφορον ἀσφαλῶς τοῦ εὐρισκομένου εἰς Βερολίνον καὶ χρησιμοποιηθέντες ὑπὸ τοῦ Rose, εἶναι πιθανώτατα ὀρθότερος, ὡς πλησιέστερος πρὸς τὸν τύπον Κουκουλλεωτῶν. Βλ. καὶ Παπαγεωργίου εἰς τὸ περ. Βυζαντινῶν, 2, 1911-12, 232. Ὁ Vasiliev, ἐνθ' ἀν. 120, 136, σημ. 61, ἂν καὶ παραδέχεται τὴν λέξιν παραιομένην ἐκ τοῦ κουκουλλίου, τονίζει ὅμως καὶ αὐτὸς Κουκουλλεωτῶν. Πολὺ ἐξ ἄλλου πιθανὴ φαίνεται ἡ παρατήρησις του ὅτι τὸ Κουκουλλεωτῶν ἀναφέρεται εἰς τοὺς Ἀγ. Θεόδωρον καὶ Μερκούριον καὶ ἔχει τὴν σημασίαν τῶν μοναχῶν, δηλ. Μονὴ τῶν Ἀγ. Θεοδώρου καὶ Μερκουρίου τῶν μοναχῶν.

¹ Rose, ἐνθ' ἀν. σ. 5. Ὁ H. Delehaie, Les saints stylites. Bruxelles—Paris, 1923, σ. CLXXVI, νομίζει ὅτι ἡ παράδοσις περὶ τῆς τριετοῦς παραμονῆς τοῦ Ὁσίου Δαβίδ ἐπὶ δένδρου ἀμυγδαλῆς πρῶτηθεν ἐκ συγχύσεως τῶν βιογράφων. Εἰς τὸν Λειμῶνα δηλαδή τοῦ Ἱ. Μόσχου εὐθύς μετὰ τὰ περὶ Δαβίδ λεγόμενα γίνεται λόγος περὶ ἄλλου μοναχοῦ, τοῦ Ἀδολᾶ, ὁμοίως ἐκ Μεσοποταμίας ἐλθόντος εἰς Θεσσαλονίκην, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὁσίου Δαβίδ ἐνεκλείσθη ἐντὸς κορμοῦ πλατάνου, ὅπου κατεσκεύασε μικρὸν παράθυρον (Migne, P. G. 87. 3, 2924, κεφ. 70). Ἡ παράδοσις, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑπ' ὄψει του ὁ συγγραφεὴς τὸν ἐκτεταμένον βίον τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, συνήνωσεν ἐκ συγχύσεως, κατὰ τὸν Delehaie, τὰ περὶ τῆς μακροχρονίου παραμονῆς τοῦ Δαβίδ ἐντὸς κελλίου καὶ τὰ περὶ ἐγκλείσεως τοῦ Ἀδολᾶ ἐντὸς κορμοῦ πλατάνου.

² Delehaie, Synax. Eccl. Const. 771. Μηναιὸν Ἰουνίου εἰς τὴν 26ην. Καὶ εἰς τὰ δύο αὐτὰ κείμενα, ὁμοία ἄλλωστε, γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐξ Ἀνατολῆς καταγωγῆς τοῦ Ὁσίου: “ἐξ ἐφᾶς ἔχων τὴν γένεσιν”.

λέγει, δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ περιγράψῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ὁσίου, διότι δὲν τὰ ἐγνώριζε. Ὁμιλῶν περὶ τῆς μακρᾶς λευκῆς του κόμης καὶ τοῦ μέχρι τῶν ἄστραγάλων κατερχομένου γενείου του, ὡς καὶ τοῦ ἀκτινοβολούντος

Εἶκ 4. Παραστάσεις τοῦ Ὁσ. Δαβὶδ ἐπὶ δένδρου.

Ἀριστερά: Τειχογραφία εἰς τὸν ναὸν τοῦ Προφ. Ἡλιοῦ Θεσσαλονίκης;
(14ου αἰῶνος. Κατὰ σχέδιον τοῦ κ. Χρ. Λεφάκη).

Δεξιὰ: Τειχογραφία παλαιοῦ Καθολικοῦ Μ. Μεταμορφώσεως Μετεώρων (1484).

προσώπου του, σκοπὸν εἶχε νὰ δώσῃ ἐναργῆ εἰκόνα τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐπὶ μακροτάτην σειρὰν ἐτῶν ἐγκλείσεως τοῦ Ὁσίου ἐντὸς τοῦ κελλίου του καὶ τῆς λάμπσεως τῆς ἀγιοσύνης, ἡ ὁποία τὸν περιέβαλλε. Ἐπανα-

λαμβάνων δὲ τὴν ἰδίαν περιγραφὴν ὀλίγον κατωτέρω μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς παρουσιάσεώς του πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Συγκλήτου σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ φανερὰν τὴν καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν, πού ἔκμειν ἢ ἐμφάνισις τοῦ Ὁσίου εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τοὺς συγκλητικούς.

Κατὰ ταῦτα νομίζω ὅτι ἡ περιγραφὴ αὕτη, πού μᾶς παρέχει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 8ου αἰῶνος ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς ἐκτενοῦς βιογραφίας οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν εἰκονογραφίαν οὔτε καὶ ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς τέχνης, τῆς παλαιότερας τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων.

Ποῖον ὅμως ἦτο τὸ πρότυπον, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ κατασκευάσας τὸ ἐδῶ ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον; Κατὰ τὴν γνώμην μου τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦτο ἄλλο ἀπὸ τὴν λατρευτικὴν εἰκόνα τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, τὴν εὗρισκομένην εἰς τὸν ναὸν τῆς Μονῆς τῶν Ἁγ. Θεοδώρου καὶ Μερκουρίου, ὅπου καὶ ὁ τάφος αὐτοῦ. Εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης αὐτῆς συμβάλλουν πολλὰ στοιχεῖα καὶ πρὸ πάντων ἡ παράστασις τοῦ Ὁσίου μὲ τὰς χεῖρας εἰς τὸ σχῆμα δεήσεως. Εἶναι δηλαδὴ γνωστὸν ὅτι ὁ τύπος οὗτος τοῦ δεομένου ἁγίου ἐχρησιμοποίηθῃ ἀποκλειστικῶς σχεδὸν διὰ τὰς λατρευτικὰς εἰκόνας κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν.¹ Παραδείγματα πρόχειρα μεταξὺ πλείστων ἄλλων αἱ εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Δημητρίου² καὶ πολυάριθμοι μικρογραφίαι τοῦ Μηνολογίου τοῦ Βατικανοῦ,³ αἱ ὁποῖαι, ὡς ἤδη παρετηρήθη, ἀντιγράφουν παλαιότερας λατρευτικὰς εἰκόνας.⁴

Ἀπὸ τὴν πιθανωτάτην, ὡς τουλάχιστον νομίζω, γνώμην αὐτὴν ἐκκινουντες, δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν καὶ εἰς μερικὰ ἄλλα χρήσιμα συμπεράσματα. Ἡ εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἁγ. Θεοδώρου καὶ Μερκουρίου λατρευτικὴ αὕτη εἰκὼν θὰ ἐγένετο ἀσφαλῶς εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὁσίου, εὐθὺς δηλαδὴ μετὰ τὸ 538 ἢ 540. Ἐάν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὸν ἰσχυρῶς ρεαλιστικὸν χαρακτῆρα τῆς προσωπογραφίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τοὺς χρόνους δηλαδὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ,⁵ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ εἰκὼν ἐκείνη ἀπέδιδε τὰ πραγματικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ὁσίου Δαβίδ. Ἐάν τὸ ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον ἀπορρέει, ὡς ἀπολύτως πιστεύομεν, ἀπὸ τὴν λατρευτικὴν ἐκείνην εἰκόνα, τότε τοῦτο μᾶς διέσωσε χωρὶς ἀμφιβολίαν τὴν πραγματικὴν μορφήν τοῦ Ὁσίου.

¹ Πρβ. A. Grabar, *Martyrium*. Paris, 1946, II, 24 κ. ἔξ. καὶ τὸ εἰς τὸ τέλος εὔρετήριον ἐν λ. *Martyr-orante*.

² Βλ. Α. Συγγόπουλον εἰς τὴν Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδα 1936, 112 κ. ἔξ.

³ *Il Menologio*, πίν. 6, 8, 29, 38, 40 κ. ἄ.

⁴ Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου βλ. G. Millet ἐν A. Michel, *Histoire de l'art*, I, 1, 288.

⁵ Βλ. προχείρως Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, 2^a ἔκδ. Paris, 1925-26, I, 218 κ. ἔξ. 226. Millet, ἑ-θ' ἄν. 178.

Πῶς ὁμως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἑξαφάνισις τοῦ παλαιοῦ τούτου τύπου, ὅπως μᾶς τὸν διέσωσε τὸ ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον, καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ νέου μὲ τὴν μακρὰν κόμην καὶ τὸ μακροτάτον γένειον, τὸν ὁποῖον βλέπομεν ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων; Νομίζω ὅτι τοῦτο σχετίζεται μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς τῶν Ἁγ. Θεοδώρου καὶ Μερκουρίου. Δυστυχῶς περὶ τῆς μονῆς ταύτης ἐλαχίστας ἔχομεν εἰδήσεις. Ἡ τελευταία χρονολογικῶς φθάνει, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, μέχρι τοῦ 9ου αἰῶνος. Ὅπως δηλαδὴ πληροφορούμεθα ἀπὸ τὸν βίον τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου, ἀρχομένου τοῦ 9ου αἰῶνος, ἐσφύζετο ἀκόμη ὁ τάφος τοῦ Ὅσιου Δαβίδ εἰς τὴν Μονήν, φυσικά, τῶν Ἁγ. Θεοδώρου καὶ Μερκουρίου, ὅπου οὗτος εἶχε ταφῆ, καὶ ὅτι εἰς τὸν τάφον ἐγίνοντο ἰάσεις.¹ Ἐκτοτε οὐδὲν πλέον περὶ τῆς μονῆς ταύτης εἶναι γνωστόν. Κατὰ πληροφορίαν νεωτέρου Ρώσου συγγραφέως, μὴ ἀναφέροντος τὴν πηγὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἤντηλε, τὰ λείψανα τοῦ Ὅσιου Δαβίδ εὗρισκοντο, ἄγνωστον πότε, εἰς ἐκκλησίαν τῆς Θεσσαλονίκης, τιμωμένην εἰς ὄνομά του.² Ἄν ἡ πληροφορία εἶναι ἀκριβής, θὰ πρόκειται ἴσως περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καμενιάτου ἀναφερομένης, ἀρχομένου τοῦ 10ου αἰῶνος, μονῆς ἐντὸς τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος. Τέλος δυτικοὶ συγγραφεῖς ἀναφέρουν, χωρὶς καὶ αὐτοὶ νὰ κατονομάζουν τὴν πηγὴν τῆς πληροφορίας των, ὅτι τὸ 1054 τὰ λείψανα τοῦ Ὅσιου Δαβίδ μετεκομίσθησαν εἰς τὴν Παβίαν τῆς Ἰταλίας, κατατεθέντα εἰς τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Πέτρου.³ Πάντως, καὶ ἂν ἀκόμη αἱ ἀνωτέρω πληροφορίες εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν ἀνακριβεῖς, βέβαιον φαίνεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 10ου ἴσως αἰῶνος ἡ Μονὴ τῶν Ἁγ. Θεοδώρου καὶ Μερκουρίου εἶχεν ἐρημωθῆ καὶ ὁ ἐντὸς αὐτῆς τάφος τοῦ Ὅσιου Δαβίδ εἶχε καταστραφῆ. Ἡ ἐρήμωσις αὐτῆ τῆς μονῆς προῆλθεν ἄραγε ἀπὸ κάποιαν ἐπιδρομὴν; Μήπως κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς τὸ 904; Οὐδὲν δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ λεχθῆ. Μὲ τὴν ἐρήμωσιν τῆς μονῆς ἐπόμενον ἦτο νὰ ἑξαφανισθῆ καὶ ἡ λατρευτικὴ εἰκὼν τοῦ Ὅσιου Δαβίδ, συνέπεια

¹ Τὸ σχετικὸν χωρίον ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου παραθέτει ὁ Vasiliev, ἐνθ' ἄν. 117 καὶ σημ. 8, παραλαμβάνων ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ F. Dornik, La vie de saint Grégoire le Decapolite et les Slaves Macédoniens au IXe siècle. Paris, 1926, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω. Αἱ πηγαί, τὰς ὁποίας δίδει περὶ τῆς Μονῆς τῶν Κουκουλλεωτῶν ὁ Tafrafi, Topographie, 200. σημ. 3, εἶναι ἄσχετοι, ἀναγραφῆσαι, φαίνεται, κατὰ λάθος.

² Φιλαρέτου, Ἀρχιεπισκόπου Τσερνικόβου, Βίοι Ἁγίων. Πετρούπολις, 1885 (ρωσ.). Τὴν πληροφορίαν παραθέτει ὁ Vasiliev, ἐνθ' ἄν. 128.

³ Τὴν ὑπὸ τῶν Dom Baudot καὶ Holweck παρεχομένην πληροφορίαν ταύτην παραθέτει μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ὁ Vasiliev, ἐνθ' ἄν. 128.

δὲ τῆς ἐξαφανίσεως ταύτης νὰ λησμονηθῆ ὁ παλαιὸς τύπος καὶ ἡ πραγματικὴ μορφή τοῦ Ὁσίου.¹

Ἡ τέχνη τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων ἐδημιούργησε τὸν νέον τύπον τοῦ Ὁσίου μὲ τὴν μακρὰν λευκὴν κόμην καὶ τὸ μέγρι τῶν ποδῶν κατερχόμενον γένειον ἐμπνευσθεῖσα ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἀπὸ τὴν εἰς τὸν ἐκτεταμένον βίον περιεχομένην περιγραφὴν, τὴν ὁποῖαν ἀνωτέρω παρεθέσαμεν. Ὅτι ὁ ἀρχομένου τοῦ 8ου αἰῶνος γραφεὶς οὗτος βίος ἐθεωρεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων ἢ σπουδαιότερα περὶ τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ πηγὴ καὶ εὐρυτάτην εἶχε διάδοσιν δεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι τοῦτον διεσκεύασεν ἐπὶ τὸ ρητορικώτερον, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν χρόνων ἐκείνων, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος (1391—1425).² Ἀπὸ τὸν ἐκτεταμένον αὐτὸν βίον προῆλθεν ἢ κατὰ τοὺς χρόνους, ὡς εἴπομεν, τῶν Παλαιολόγων ἀναφαινομένη παράστασις τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ δένδρου μὲ τὰ ἴδια χαρακτηριστικά, τὴν μακρὰν δηλαδὴ λευκὴν κόμην καὶ τὸ μακρότατον γένειον. Ἡ παράστασις ὅμως τοῦ Ὁσίου ἐπὶ τοῦ δένδρου μὲ τὰ χαρακτηριστικά αὐτὰ ἀπομακρύνεται οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν γεγονότων, ὅπως τὰ ἐκθέτει ὁ βίος. Πράγματι, ἀπὸ τὸν ἐκτεταμένον αὐτὸν βίον ἐξάγεται ὅτι ὁ Ὁσίος, κατελθὼν ἐκ τῆς ἀμυδαλῆς μετὰ τριετῆ ἐπ' αὐτῆς παραμονήν, εἰσῆλθεν ἐντὸς κελλίου,³ εἰς τὸ ὁποῖον ἔμεινεν ἔγκλειστος ἐπὶ μακρὰ ἔτη.⁴ Μόνον δὲ ὅταν, εἰς τὰ τέλη τοῦ βίου του, ἐξῆλθε τοῦ κελλίου, διὰ νὰ μεταβῆ ὡς πρέσβυς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν, ἢ κόμη καὶ τὸ γένειόν του εἶχον ἀυξηθῆ καὶ λευκανθῆ.⁵ Οἱ ζωγράφοι λοιπὸν τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων κατὰ σχῆμα πρωθύστερον, ὄχι ἀσύνηθες εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, παρέστησαν τὸν Ὁσίον μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ, ποὺ εἶχεν οὗτος κατὰ τὰ τέλη τοῦ βίου του. Σκοπὸς τῶν ἦτο νὰ συνενώσουν εἰς μίαν ἐναργῆ σύνθεσιν τὰ δύο κυριώτερα χαρακτηριστικά τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ, τὴν ἐπὶ τοῦ δένδρου δηλαδὴ παραμονὴν του καὶ τὴν μακρὰν κόμην καὶ τὸ μακρότατον γένειον, ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν.

¹ Εἶναι περίεργον ὅτι ὁ παλαιὸς τύπος τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ μὲ τὸ βραχὺ γένειον, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ δένδρου, ἐπέζησεν εἰς πολὺ μεταγενεστέρων χρόνων ρωσικὰς εἰκόνας, τῶν ὁποίων δύο παραθετεῖ ὁ Vasiliev, ἐνθ' ἄν. σ. 144, 145.

² Vasiliev, ἐνθ' ἄν. 131 κ. ἐξ. Τὴν ἐκεῖ ἀναφερομένην μοναδικὴν ἐκδοσιν τοῦ λόγου ὑπὸ τοῦ Latyshev δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω.

³ Rose, ἐνθ' ἄν. σ. 7, στ. 23 κ. ἐξ. " . . . κατέκλεισαν τὸ οἶκημα (δηλ. τὸ κελλίον) καὶ παραθέμενοι αὐτὸν τῷ Κυρίῳ ἀνεχώρησαν (δηλ. ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ οἱ μοναχοί)". Πρβ. καὶ Ἀγαπίου, Καλοκαιρινήν, ἐνθ' ἄν. 137 κ. ἐξ. Δουκάκης, ἐνθ' ἄν. 318.

⁴ Rose ἐνθ' ἄν. σ. 9, στ. 6 κ. ἐξ. " Χρόνων οὖν πλείστον διεκλήθων καὶ δντος αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγίᾳ αὐτοῦ κέλλῃ . . ." Τὸ χωρίον ἔχει ἀλλοιωθῆ εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀγαπίου.

⁵ Rose, ἐνθ' ἄν. σ. 11, στ. 1 κ. ἐξ. Ἀγαπίου, Καλοκαιρινή, 139, Δουκάκης, ἐνθ' ἄν. 320.

Τ' ἀνωτέρω διὰ μακρῶν ἐκτεθέντα δίδουν, νομίζω, μίαν λίαν πιθανὴν ἐξήγησιν εἰς τὴν παρατηρουμένην διαφορὰν ὡς πρὸς τὰ χαρακτηριστικά τοῦ Ὄσιου Δαβίδ μεταξὺ τοῦ ἐνιαῦθα ἐξεταζομένου ἀναγλύφου καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 14ου καὶ ἐφεξῆς αἰῶνος παραστάσεων αὐτοῦ. Συγχρόνως μᾶς ἄγουν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ παλαιότερα, ἂν δὲν ἀπαιτῶμαι, μέχρι τοῦδε γνωστῆ ἀπεικόνισις τοῦ Ὄσιου, μᾶς διέσωσε τὰ αὐθεντικά χαρακτηριστικά τῆς μορφῆς αὐτοῦ.

IV

Ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις εἶναι ὄχι ὀλιγωτέρας σημασίας, κυρίως διὰ τὸ σπάνιον εἶδος, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀνάγλυφον. Εἶδομεν ὅτι τὸ περὶ τὴν μορφὴν ἔδαφος τῆς πλακὸς ἔχει ἐκβαθυνθῆ, ἡ δὲ ἐπιφάνεια αὐτοῦ εἶναι ἐλαφρῶς ἀνώμαλος. Τὸ ἔκτυπον ἐπίσης πλαίσιον, τὸ περιβάλλον τὴν πλάκα, εἶδομεν ὅτι φθάνει εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τὴν ἀνάγλυφον μορφὴν. Τὸ πλαίσιον τοῦτο βοηθεῖ, ὥστε νὰ σχηματισθῶσιν εἰς τὸ περὶ τὴν μορφὴν ἔδαφος περίκλειστοι, ἐλαφρῶς ἐκβαθυσμένοι, χῶροι. Τοῦτο, σινδουαζόμενον μὲ τὴν ἐλαφρῶς ἀνώμαλον ἐπεξεργασίαν τοῦ περὶ τὴν μορφὴν ἔδαφους, μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὸ θετικὸν συμπέρασμα, ὅτι τὸ πέριξ τοῦ Ὄσιου βάθος τοῦ ἀναγλύφου ἐπληροῦτο δι' ἐγχρώμου μίγματος, τοῦ ὁποῖου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἐφθανεν εἰς τὸ ἴδιον ὕψος μὲ τὴν ἐπιφάνειον τοῦ ἀναγλύφου καὶ μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πλαisiou. Ἔχομεν δηλαδὴ παράδειγμα τοῦ σινιήθους εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν εἶδους τῶν ἐπιπεδογλύφων,¹ εἰς τὰ ὁποῖα τὸ μίγμα, τὸ χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ βάθους, ἦτο κηρὸς μετὰ μαρμάρου εἰς κόνιν καὶ χράματος.² Τὸ ἐνιαῦθα ὁμως ἐξεταζόμενον γλυπτὸν δὲν ἀνήκει εἰς τὰ ἀπλᾶ ἐπιπεδόγλυφα. Εἰς ἐκεῖνα τὸ ὑπὸ τοῦ ἐγχρώμου μίγματος περιβαλλόμενον θέμα εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδον καὶ μόνον αἱ ἐντὸς αὐτοῦ οὐσιώδεις λεπτομέρειαι δηλοῦνται δι' ἀπλῶν ἐγχαρακτικῶν γραμμῶν.³

¹ Περὶ τῶν ἐπιπεδογλύφων βλ. κυρίως L. B r é h i e r, Études sur l'histoire de la sculpture byzantine, ἐν Nouvelles Archives des Missions Scientifiques, Nouv. série, fasc. 3. Paris, 1911, 96 κ. ἐξ.

² Κατὰ τὸν G. M i l l e t, Le monastère de Daphni. Paris, 1899, 65, τὸ μίγμα, τὸ πληροῦν τὰ ἐπιπεδόγλυφα τοῦ Δοφνιοῦ, ἀποτελεῖται ἀπὸ κίτρινον κηρὸν μετὰ κόνεως μαρμάρου. Φαίνεται ὁμως ὅτι ὑπάρχει καὶ μέλαν χρῶμα.

³ Βλ. προχείρως τὰ ἐπιπεδόγλυφα κοσμήματα τοῦ Δοφνιοῦ, τὰ διατηροῦντα τὸ ἐγχρωμον μίγμα των, παρὰ M i l l e t, ἐνθ' ἀν. σ. 65 κ. ἐξ. εἰκ. 35-38. Τὴν δήλωσιν τῶν λεπτομερειῶν δι' ἐγχαρακτικῶν γραμμῶν δύναται τις νὰ ἴδῃ λίαν εὐκρινῆ προχείρως εἰς τὸ ἐπιπεδόγλυφον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, τὸ εἰκονίζον δύο ἀετοὺς ἐκατέρωθεν σταυροῦ, ὅπου ὁμως τὸ ἐγχρωμον μίγμα, τὸ πληροῦν ἄλλοτε τὸ βάθος, ἔχει ἐκπέσει. Γ. Σ ω τ η ρ ῖ ο υ, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. 2α ἐκδ. Ἀθῆναι, 1931, πίν. Β', εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου.

Τὴν τεχνικὴν αὐτὴν τοῦ ἀπλοῦ ἐπιπεδογλύφου ἐφήρμοσεν ὁ τεχνίτης τοῦ ὑπὸ μελέτην γλυπτοῦ μόνον εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς τὰς παλάμας, ὅπου ὡς εἶδομεν, αἱ λεπτομέρειαι ἀπεδίδοντο δι' ἀπλῶν ἐγχαράκτων γραμμῶν, ὅπως ἀφήγοιν νὰ συμπεριγίνωμεν τὰ ἐλάχιστα λείψανα, τὰ διαφυγόντα τὴν σφυροκόπησιν. Ἀπεναντίας αἱ πτυχαὶ τοῦ ἐνδύματος δηλοῦνται, ὡς εἶδομεν, δι' ἐκτύπων γραμμῶν, οὕτως ὥστε τὰ μεταξὺ τῶν πτυχῶν τούτων περικλειόμενα μέρη τοῦ ὑφάσματος νὰ εἶναι ἐλαφρῶς κοῖλα. Ἡ πρώτη σκέψις θὰ ἦτο νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ εἰς τοὺς περικλειστούς καὶ ἐλαφρῶς κοίλους τούτους χώρους τοῦ ἐνδύματος ὑπῆρχεν ἐγχρωμον μίγμα ἀνάλογον πρὸς τὸ πληροῦν τὸ περὶ τὴν μορφὴν βάθος. Τοῦτο ὁμως ἀποκλείεται ἀπολύτως, διότι ἡ ἐκβάθυσσις εἶναι ἐλαχίστη, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ συγκρατήσῃ τὸ μίγμα. Εἰς τὸ ἴδιον ἀρνητικὸν συμπέρασμα μᾶς ὀδηγεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐλαφρῶν τούτων κοιλοτήτων εἶναι λεία, ἐνῶ, ἂν ἐπρόκειτο νὰ προσκολληθῇ ἐπ' αὐτῆς μίγμα, θὰ ἦτο ἀνώμαλος, ὅπως εἰς τὸ περὶ τὴν μορφὴν βάθος. Νομίζω λοιπὸν βέβαιον ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνέβαινε κάτι ἄλλο. Ἀντὶ δηλαδὴ ἐγχρώμου μίγματος τὰ μεταξὺ τῶν ἐκτύπων πτυχῶν κοῖλα μέρη τοῦ ἐνδύματος ἐκαλύπτοντο μὲ παχὺ στρώμα χρώματος, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεριγίνωμεν ἄλλα ἀνάλογα παραδείγματα.¹ Τέλος διὰ χρώματος εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐκαλύπτοντο ἐπίσης καὶ τὸ πρόσωπον καὶ αἱ παλάμαι, ὅπως καὶ ἡ κόμη καὶ τὸ γένειον καὶ ὁ φωτιστέφανος.

Οὕτω συμπληρούμενον τὸ ἀνάγλυφον, μὲ τὸ βάθος δηλαδὴ ἡλῆ ες ἀπὸ ἐγχρωμον μίγμα, μὲ τὰ γυμνά μέρη, τὴν κόμην, τὸ γένειον, τὰ ἐνδύματα καὶ τὸν φωτιστέφανον χρωματισμένα, καὶ μὲ τὰς πτυχὰς λευκάς ἢ καλυπτομένας μὲ ἀνοικτότερον χρώμα, θὰ παρουσίαζε τὴν λίαν περιέργον ὄψιν ἐγχρώμου μᾶλλον μαρμαρίνης εἰκόνας παρὰ ἀναγλύφου. Ἡ τεχνικὴ ὁμως αὐτὴ, τὴν ὁποίαν διὰ πρώτην φοράν, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀποκαταστήσωμεν τὸ ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον, δὲν ἐπενοήθη ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς γλύπτας. Αὕτη ἐμπνέεται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰ περίκλειστα σμάλτα, τὰ ὁποῖα εἰς μεγάλην ἀφθονίαν καὶ τελειότητα παρήγαγον τὰ ἐργαστήρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἴσως δὲ καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅπως δηλαδὴ εἶναι γνωστόν, εἰς τὰ περίκλειστα σμάλτα τὰ περιγράμματα, αἱ λεπτομέρειαι τῶν γυμνῶν μερῶν, αἱ πτυχαὶ τῶν ἐνδυμάτων κ.λ.π. δηλοῦνται διὰ χρυσῶν γραμμῶν ἐντὸς τοῦ ἐκ διαφόρων χρωμάτων ὑαλώδους μίγματος τοῦ

¹ Βλ. π. χ. τὸ ἐκ τῆς Μονῆς Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας τεμάχιονθωρακίου, τὸ μετακομισθὲν ὑπὸ τοῦ Γ. Λαμπάκη εἰς τὴν Συλλογὴν τῆς Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας καὶ εὐρισκόμενον τῶρα εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Τοῦτο εἰς τὸ περὶ τὰ γεωμετρικὰ κοσμήματα βάθος διασώζει λείψανα ἐρυθροῦ χρώματος. Δελτίον Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας, Ε', 1905, σ. 83, εἰκ. 8.

ἵποτελοῦντος τὸ σμάλτον.¹ Τὸ ἀνάγλυφον λοιπὸν τοῦ Ὁσίου Δαβίδ εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν θὰ παρείχε τὴν ἐντύπωσιν σμάλτου εἰς ἰσχυρὰν μεγέθυνσιν. Τὰς χρυσαῦς γραμμὰς τοῦ σμάλτου θ' ἀντικαθίστων αἱ ἔκτυποι πτυχαὶ τῶν ἐνδυμάτων καὶ αἱ ἐγχάρακτοι λεπτομέρειαι εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὴν παλάμας.

V

Τὸ ἀνάγλυφον ὅμως τοῦ Ὁσίου Δαβίδ δὲν εἶναι ἐντελῶς μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του. Ἐκτὸς ἑνὸς τεμαχίου πλακὸς μὲ τὴν ἀναλόγου τεχνικῆς ἐκτελέσεως παράστασιν Ἀγίου, τὸ ὁποῖον ἀπόκειται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως,² διεσώθη καὶ ἄλλη πλάξ μὲ ὁμοίαν τεχνικὴν, παρουσιάζουσα τὸ ἰδιαιτερον ἐνδιαφέρον, ὅτι προέρχεται καὶ αὐτὴ ἐκ Θεσσαλονίκης (Πίν. Β'). Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εἰκονίζει τὴν Θεοτόκον ὁρθίαν κατενώπιον εἰς πύσιν δεήσεως καὶ ἦτο ἄλλοτε ἐντειχισμένον εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ὑπαπαντῆς, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, τῶρα δὲ εὑρίσκεται εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν.³ Ἀπλὴ παραβολὴ τοῦ ἀναγλύφου τούτου τῆς δεομένης Θεοτόκου πρὸς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβίδ πείθει ὅτι ἀμφότερα ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς τεχνικὴν. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ μερικαὶ μικραὶ διαφοραὶ, ὅπως π. χ. τὸ πρόσωπον τῆς Θεοτόκου, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰργασμένον εἰς περισσότερον ἕζεχον καὶ ἀπεστρογγυλωμένον ἀνάγλυφον. Αὐταὶ ὅμως, καθὼς καὶ αἱ παρατηρούμεναι διαφοραὶ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν, ἐξηγοῦνται, ἂν παραδεχθῶμεν διάφορον τὸν τεχνίτην

¹ Διὰ τὴν τεχνικὴν τοῦ περικλειστοῦ σμάλτου βλ. προχείρως Diehl, ἔνθ' ἀν. II, 687, κ. ἑξ. Διὰ τὴν παραβολὴν πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον βλ. προχείρως, τὴν ἐν μεγεθύνσει λεπτομέρειαν ἐκ τῆς Λειψανοθήκης τοῦ Gran (Hstergom) παρὰ Volbach-Salles-Duthuit, ἔ.θ' ἀν. πίν. 66.

² G. Mendel, Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines (du Musée de Con)ple), II. Con)ple, 1914, σ. 502 κ. ἑξ. ἀριθ. 704(904). Δὲν εἰκονίζεται ἐκεῖ ἅγιος ἐπίσκοπος, ὡς νομίζει ὁ Mendel, ἀλλὰ μοναχὸς φέρων δχι φελόνιον καὶ ἐπιτραχήλιον, ἀλλὰ μανδύαν καὶ σχῆμα. Τὸ ἀνάγλυφον χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ Mendel ὡς ὀλίγον ἴσως παλαιότερον τοῦ 15ου αἰ.

³ Ὁ Ν. Κονδακον, Μακεδονία (ρωσ.). Πετρούπολις, 1909, 135, κ. ἑξ. τὸ εἶδεν ἐντειχισμένον εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ παρέχει σύντομον περιγραφήν του χωρὶς ἀπεικόνισιν. Πρῶτος, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, παρέσχεν ἀπεικόνισίν του, ὅτε ἀκόμη ἦτο ἐντειχισμένον, εἰς τὴν Ὑπαπαντῆν, ὁ Ο. Ταφραλί, Thessalonique des origines au XIVe siècle. Paris, 1919, σ. 114, εἰκ. 29. Λεπτομερῆς δημοσίευσις μετ' ἀπεικόνισις παρὰ Γ. Σωτηρίου, ἐν Recueil N. Kondakov. Prague, 1926, 1:9, κ. ἑξ. Ἀπεικόνισις ἐπίσης καὶ ἐν G. Sotiriu, Guide du Musée byzantin d'Athènes, édit. française par O. Merlier. Athènes, 1932, σ. 46, εἰκ. 23. Β'. τελευταῖον καὶ R. Demangel—E. Mamboury, Le quartier des Manges. Paris, 1939, 158, κ. ἑξ. ὡς καὶ S. Bettini, La scultura bizantina. Firenze, 1914, II, σ. 29.

τοῦ ἀναγλύφου τῆς Θεοτόκου, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀπεμιμήθη καὶ πρό-
τυπον διάφορον. Αἱ διαστάσεις τοῦ ἀναγλύφου τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν
σημερινὴν του μορφήν εἶναι: 1,35 X 0,68 πάχ. 0,13.¹ Αὗται εἶναι κατὰ
0,29 εἰς τὸ ὕψος καὶ 0,15 εἰς τὸ πλάτος μικρότεραι τοῦ ἀναγλύφου τοῦ
᾽Οσίου Δαβίδ. Τῆς διαφορᾶς ὅμως ταύτης ὑπάρχει ἡ ἐξήγησις. Ἄλλο τὸ
ἀνάγλυφον δηλαδὴ τῆς Θεοτόκου λείπει σήμερον καὶ ἄνω καὶ δεξιὰ τὸ
περικλεῖον τὴν πλάκα πλαίσιον, τοῦ ὁποίου σιενωιάτη μόνον λωρὶς διε-
σώθη εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευράν. Τέλος δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὰ
σήμερον ἐπὶ τοῦ βᾶθους τοῦ ἀναγλύφου, ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς
Θεοτόκου, συνήθη συμπιλήματα, Μ(ΗΤ)ΗΡ Θ(ΕΟ)Υ, εἶναι πολὺ μετα-
γενέστερα, τῶν χρόνων ἀσφαλῶς τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως δεικνύουν
ὄχι μόνον τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνάγλυφον αὐτῶν,
καθὼς καὶ οἱ ὑπεράνω μικροὶ ἀνάγλυφοι ἐπίσης σταυροί. Νομίζω πολὺ
πιθανὸν ὅτι ἀρχικῶς ὑπῆρχον ἐκατέρωθεν τοῦ φωτιστεφάνου ἔκτυποι πινα-
κίδες μὲ τὰ συμπιλήματα ἐγγάρακτα, ἥπως καὶ εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ
᾽Οσίου Δαβίδ.

VI

Αἱ σχεδὸν ὅμοιαι διαστάσεις τῶν δύο ἀναγλύφων, τοῦ ᾽Οσίου Δαβίδ
καὶ τῆς Θεοτόκου, καθὼς καὶ ἡ ὁμοία τεχνικὴ των, δὲν εἶναι ἴσως τυχαία.
Ἐπάρχει ὅμως καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ὑπαπαντῆς, ὅπου
ἦτο ἐντειχισμένον τὸ ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου, κεῖται, ὡς εἶπομεν,
κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς Ἐγνατίας οδοῦ, πλησίον τῆς Ἀψίδος τοῦ
Γαλερίου,² καὶ εἰς μικρὰν σχετικῶς ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ ἐβραϊκὸν νεκρο-
ταφεῖον, ὅπου εὑρέθη τὸ ἀνάγλυφον τοῦ ᾽Οσίου Δαβίδ. Αἱ ἐνδείξεις αὗται
μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὴν σκέψιν, μήπως τὰ δύο ἀνάγλυφα προέρχονται ἐξ
ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου, μήπως δηλαδὴ ἄλλοτε ἐκόσμου τὴν ἰδίαν
ἐκκλησίαν.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἐκκλησία τῆς Ὑπαπαντῆς κατέχει τὴν θέσιν τοῦ
καθολικοῦ τῆς μικρᾶς Μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωήλ, κτήματος κατὰ τὴν ἐποχὴν
τῆς Τουρκοκρατίας τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυ-
τρίας.³ Νομίζω ὄχι ἀπίθανον ὅτι τὰ δύο ἀνάγλυφα προέρχονται ἀπὸ τὸ
μονυῦδριον αὐτὸ τοῦ κῦρ Ἰωήλ καὶ ὅτι ἐκόσμου τὸν ναόν του. Τὸ πλάτος

¹ Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Γ. Σωτηρίου, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ θερμῶς. Ὁ Κοπδᾶκον, ἐνθ' ἀν. δίδει διαστάσεις: 1,33X0,66. Ἡ διαφορὰ προέρχεται ἀναμφι-
βόλως ἐκ τοῦ ὅτι τὰ κράσπεδα τῆς πλακῆς θὰ ἐκαλύπτοντο ἀπὸ τὰ κονιάματα τοῦ τοίχου.

² Tafra li, Topogr. de Thessalonique, 184, Βλ. καὶ τὸ εἰς τὸ τέλος τοῦ
βιβλίου τοπογραφικὸν διάγραμμα.

³ Βλ. Π. Παπαγεωργίου ἐν Β. Ζ. 6, 1897, 544 καὶ 7, 1898, 78. Πρβ.
καὶ Tafra li, ἐνθ' ἀν. 184.

Ἀνάγλυφον τῆς δεομένης Θεοτόκου
ἐκ Θεσσαλονίκης.

Ἀθῆναι Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

τῶν ἀναγλύφων (0,83 περίπου) μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ταῦτα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν ἐντειχισμένα εἰς τὴν πρὸς δυσμὰς στενὴν ἐπιφάνειαν τῶν δύο τοίχων τοῦ Ἱερσοῦ, τῶν χωριζόντων τὸ μεσαῖον αὐτοῦ μέρος, ὅπου ἡ Ἁγία Ἰράπεζα, ἀπὸ τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ. Ὅπως εἶναι γνωστόν, εἰς τὴν στενὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν τῶν δύο τοίχων ἐτίθεντο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους αἱ εἰκόνες τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου,¹ αἱ μόναι ἄλλωστε ἐκεῖ ὑπάρχουσαι, διότι τὸ Τέμπλον δὲν ἔφερε τότε εἰκόνας. Παραδείγματα εἰκόνων διὰ ψηφιδωτοῦ ἢ τοιχογραφίας εἰς τὴν θέσιν ταύτην πολλὰ διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν.² Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μνημεῖα, ἰδίως εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου τὴν μίαν τῶν δύο τούτων εἰκόνων, συνήθως τοῦ Ἰησοῦ, ἔχει ἀντικαταστήσει ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου, εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία.³ Μὲ βάσιν λοιπὸν τὰ παραδείγματα ταῦτα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς τοῦ κῦρ Ἰωὴλ τὴν θέσιν τῆς εἰκόνης τοῦ Ἰησοῦ εἶχε καταλάβει τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, τὸ ὁποῖον οὕτω θ' ἀπετέλει τὸ ἀντίστοιχον τοῦ ἀναγλύφου τῆς δευτέρας Θεοτόκου.⁴ Κατὰ ταῦτα, ἔτι περαιτέρω προχωροῦντες, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ Μονὴ τοῦ κῦρ Ἰωὴλ, ἢ τοῦλάχιστον τὸ καθολικὸν τῆς, ἐτιμᾶτο εἰς ὄνομα τοῦ Ὁσίου Δαβίδ.

¹ Πρβ. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, I, Ἀθῆναι, 1942, 903.

² Ψηφιδωτὸν τοῦ Ἰησοῦ καὶ Ἰχνη τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν Μ. Δαφνιοῦ: Diez-Demus, ἐνθ' ἀν. εἰκ. 65. Ψηφιδωτὰ εἰς τὴν Μ. Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτα Παναγιά): G. Lampakis, Mémoire sur les antiquités chrétiennes de la Grèce. Athènes, 1902, σ. 74, εἰκ. 141. Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, I, 1935, σ. 25, εἰκ. 14. Τοιχογραφίαι εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Σάμαρι Μεσσηνίας: Φ. Βεργάκης, εἰς τὴν Ἀρχαιολ. Ἐφημερ. 1919, σ. 91, εἰκ. 4.

³ Ἐκκλησία τοῦ Νέμερ παρά τὰ Σκόπια (ἀντὶ τοῦ Ἰησοῦ ὁ Ἁγ. Παντελεήμων). N. Okunev, ἐν Seminarium Kondakovianum, 3, 1929, πίν. III, IV. Πρβ. καὶ, σ. 24 κ. ἔξ. Ναγκορίτσινο εἰς τὴν Σερβίαν (ἀντὶ τοῦ Ἰησοῦ ὁ Ἁγ. Γεώργιος) G. Millet, L'ancien art serbe, I, Les églises. Paris, 1919, σ. 89, εἰκ. 85. Εἰς τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Εὐθυμίου ἐντὸς τοῦ Ναοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἀντὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου εἰκονίζονται ὁ Ἁγ. Δημήτριος καὶ ὁ Ἁγ. Εὐθύμιος, οἱ πάτρωνες δηλαδὴ τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ ναοῦ. Τὸ παράδειγμα εἶναι, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, μοναδικόν.

⁴ Θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ προβληθῇ ἡ ἀντίρρησης, ὅτι ὅλα τὰ γνωστὰ παραδείγματα εἰκόνων εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἔχουν τὸ ἄνω μέρος ἡμικυκλικὸν καὶ ὄχι εὐθύ, ὅπως τὰ ἔξωτερικὰ ἀνάγλυφα. Ἐν τούτοις καὶ εἰς τὸ Καλεντέρ Τζαμί καὶ εἰς τὴν Μ. τῆς Χώρας (Καχσιέ Τζαμί) τῆς Κωνσταντινουπόλεως διεσώθησαν εἰς τὰς πρὸ τοῦ Ἱεροῦ θέσεις τὰ μὲ πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησιν μαρμάρινα πλαίσια, τὰ περιβάλλοντα ἄλλοτε τὰς μὴ ὑπαρχούσας πλέον εἰκόνας, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν ἄνω πλευρὰν εὐθείαν. Βλ. A. van Millingen, Byzantine Churches in Constantinople. London, 1912, πίν. XLVII, XLIX, LXXXVI.

Είναι ἀληθῶς περιέργον ὅτι παρὰ τὴν μεγάλην φήμην τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ αἱ μέχρις ἡμῶν τοῦλάχιστον διασωθεῖσαι πηγαὶ δὲν ὁμιλοῦν παρὰ περὶ μιᾶς μόνον μονῆς, εὐρισκομένης εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἀφιερωμένης εἰς αὐτόν. Ταύτην ἀναφέρει ἀρχομένου τοῦ 10ου αἰῶνος ὁ Ἰωάννης Καμενιάτης (Bonn 543—44) ὡς κειμένην εἰς τὴν ἄνω πόλιν, πλησίον τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ἔχουσαν «*πλήθος μοναχῶν ἐναρέτων πάντων καὶ τῆς οὐρανοῦ πολιτείας ἡξιωμένων*».¹ Ἡ σιωπὴ ὅμως αὐτῆ τῶν πηγῶν δὲν σημαίνει, νομίζω, ὅτι πράγματι δὲν ὑπῆρχον μοναὶ καὶ ἐκκλησίαι τιμῶμεναι εἰς ὄνομα τοῦ μεγάλου ἀσκητοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Διὰ τοῦτο οὐδὲν, κατὰ τὴν γνώμην μου, κωλύει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ τὸ μονῆδιον τοῦ κῆρ Ἰωὴλ ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ὁσιον Δαβὶδ.

Διὰ τὴν παραδοχὴν ὅμως τῆς εἰκασίας ταύτης ἀντιτίθενται μερικὰ γεγονότα. Ταῦτα εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν κάπως ἐγγύτερον, διότι νομίζω ὅτι ἡ ἀντίθεσις εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολίαν, φαινομενικὴ μόνον.

Ἡ χρησιμοποίησις ἀναγλύφων εἰκόνων ὡς λατρευτικῶν, ἀντὶ τῶν κατὰ παράδοσιν ψηφιδωτῶν καὶ μάλιστα γραπτῶν, δὲν εἶναι σοβαρὸν ἐμπόδιον. Ἡ ἐκ κηρομαστίχης εἰκὼν τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἢ κατὰ παράδοσιν θεωρουμένη ὡς ἔργον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκά, εἶναι ἀνάγλυφος,² ἀμέσως δὲ κατωτέρω θὰ εὐρωμεν καὶ ἄλλην μαρμαρίνην εἰκόνα τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν Ναὸν τῶν Βλαχερνῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ρητῶς ἀναφερομένην ὡς λατρευτικὴν. Τώρα παραδέχονται πλέον ὅτι τὰ ἀνάγλυφα, τὰ παριστάνοντα μεμονωμένας μορφὰς ἱερῶν προσώπων, ἀρκετὰ δὲ τοιαῦτα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, προσέρονται ἀναμφιβόλως ἀπὸ εἰκονοστάσια, ἦσαν δηλαδὴ λατρευτικαὶ εἰκόνες.³ Ἡ τεχνικὴ ἐξ ἄλλου τῶν δύο ἀπασχολούντων ἡμᾶς γλυπτῶν, τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ καὶ τῆς Θεοτόκου δεομένης, ὅπως τ' ἀποκατεστήσαμεν, μὲ τὸ ἔδαφος δηλαδὴ πλήρες ἐγχρώμου μίγματος καὶ τὰ ἄλλα μέρη χρωματισμένα, οὐδόλως θὰ ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν ἀναγλύφων, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον γραπτῶν, ὡς εἶδομεν, εἰκόνων.

Μίαν ἄλλην δυσκολίαν, φαινομενικὴν καὶ αὐτὴν, κατὰ τὴν γνώμην μου, παρουσιάζει ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ ὑπὸ μελέτην ἀνάγλυφον. Ὅλα δηλαδὴ τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ παραδείγματα εἰκόνων

¹ Μήπως πρέπει νὰ σχετίσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Καμενιάτου μνημονευομένη μονὴν ταύτην πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ὁσ. Δαβὶδ, ὅπου κατὰ τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν μαρτυρίαν τοῦ Ρώσου ἀρχιεπισκόπου Τσερνικόβου Φιλαρέτου εὐρίσκοντο τὰ λείψανα τοῦ Ὁσίου;

² Βλ. Α. Ξυγγοπούλου εἰς τὴν Ἀρχαιολ. Ἐφημερ. 1933, 101 κ. ἑξ.

³ Βλ. L. Bréhier, La sculpture iconographique dans les églises byzantines ἐν Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine, 11, 1924, 71 κ. ἑξ.

τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν πρὸ τοῦ Ἰεροῦ θέσιν, ὅπου εἰκάζομεν ὅτι εὗρισκετο τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, παριστάνουσιν αὐτὴν κρατοῦσαν τὸν Ἰησοῦν εἰς τὰς ἑγκαλάς καὶ ὄχι εἰς στάσιν δεήσεως. Ἡ περίφημος ἐν τούτοις εἰκὼν τῆς Παναγίας Βλαχερνίτισσης, ἡ λατρευομένη εἰς τὸν Ναὸν τῶν Βλαχερνῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παρίστανε τὴν Θεομήτορα ὀρθίαν δεομένην, χωρὶς τὸν Ἰησοῦν, ὅπως δεικνύει τὸ νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου.¹ Ἡ διακόσμησις ἐξ ἄλλου τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα, ὁπότε κατεσκευάσθησαν τ' ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς δύο ἀνάγλυφα, εἶναι ἀκόμη τόσον ὀλίγον γνωστὴ δι' ἔλλειψιν μνημείων, ὥστε ἢ μὴ ὑπαρξίς ἀναλόγων παραδειγμάτων νὰ μὴ δύναται ν' ἀποκλείσῃ ἀπολύτως τὴν ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαν εἰκασίαν.

Τὸ ὑπὸ μελέτην ὅμως ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου παρουσιάζει καὶ ἄλλην λεπτομέρειον, μὴ συμβιβασομένην ἐκ πρώτης ὄψεως μὲ τὴν εἰκασίαν ταύτην. Ἐπὶ τοῦ μανδύου δηλαδὴ τῆς Παναγίας, ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ βάθους, ὑπάρχουν πέντε ὀπαι, ἐνῶ δύο ἄλλαι διαπερῶσι τὰς παλάμας. Αἱ ὀπαι² εἰς τὰς δύο παλάμας, αἱ ὁποῖαι διαπερῶσιν ἐντελῶς τὴν μαρμαρίνην πλάκα, παρατηρήθησαν καὶ εἰς ἄλλα ἀνάγλυφα τῆς δεομένης Θεοτόκου³ καὶ ἐξηγήθησαν ὡς χρησιμεύουσαι διὰ τὴν ἐκροὴν μύρου ἢ ἀγιάσματος.⁴ Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πέντε ἄλλας ὀπὰς ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ βάθους τοῦ ἀναγλύφου, αἱ ὁποῖαι δὲν διαπερῶσι τὴν μαρμαρίνην πλάκα, ὅπως αἱ εἰς τὰς παλάμας, δι' αὐτὰς παραδέχονται ὅτι σκοπὸν εἶχον νὰ συγκρατῶσι δοχεῖον πρὸς συλλογὴν τοῦ ἐκρέοντος ἀγιάσματος.⁵ Καὶ αἱ μὲν ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ βάθους τοῦ ἀναγλύφου ὀπαι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην γλυπτὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας δεομένης παρατηροῦνται. Ἡ ἐρημνεῖα ὅμως, ἡ διδομένη εἰς τὰς ὀπὰς, τὰς διατυπώσας τὰς παλάμας τῆς Θεομήτορος, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀπολύτως βεβαία, διότι πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς ἔρχονται τὰ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου λεγόμενα περὶ τοῦ Ἀγιάσματος τοῦ προσηορημένου εἰς τὸν Ναὸν τῶν Βλαχερνῶν. Ἐκτὸς δηλαδὴ τῆς εἰς τὸν Κόλυμβον ὑπεράνω φιάλης εὗρισκομένης ἐντὸς κόγχης ἀργυρᾶς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου,⁵ ἡ ὁποία δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο ἀνάγλυφος, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ δευτέρα. Αὕτη ρητῶς λέγεται ὅτι ἦτο μαρμαρίνη

¹ J. Ebersolt, Sanctuaires de Byzance. Paris, 1921, 50.

² Σωτηρίου ἐν Recueil Kondakov, 130.

³ Σωτηρίου, ἐνθ. ἀν. 131. Demangel - Mamboury, ἐνθ' ἀν. 159 κ. ἔξ.

⁴ Σωτηρίου, ἐνθ' ἀν. Demangel - Mamboury, ἐνθ' ἀν. 160.

⁵ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις βασιλείου τάξεως (Bonn) 1, 554, 22.

και διτι ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς Θεοτόκου ἔρρεε τὸ ἅγιασμα.¹ Δύναται λοιπὸν νὰ θεωρηθῆ ἀπολύτως βέβαιον διτι αἱ ἐκ μαρμαρίου ἀνάγλυφοι εἰκόνες τῆς Θεοτόκου δεομένης μετὰ τὰς διατρήτους παλάμας ἀντιγράφουν τὸ πρότυπον τοῦτο τῶν Βλαχερνῶν.²

Τώρα ὁμως ἐγείρεται τὸ ζήτημα : πῶς θὰ ἦτο δυνατόν τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἀνάγλυφον τῆς δεομένης Θεοτόκου νὰ εὑρίσκειται εἰς τὸν τοῖχον τοῦ Ἱεροῦ ὡς λατρευτικὴ εἰκὼν, ἀντίστοιχος πρὸς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, ἀφοῦ αἱ διατρήτοι παλάμαι δεικνύουν διτι ἦτο τοποθετημένον εἰς Ἄγιασμα κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἀναγλύφου τῶν Βλαχερνῶν ; Εἰς τὴν πραγματικότητα τοιοῦτον ζήτημα δὲν ὑφίσταται, διότι αἱ εἰς τὰς παλάμας τῆς Θεοτόκου ὄπαι, καθὼς καὶ αἱ ἄλλαι εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀναγλύφου, εἶναι ἀναμφισβητήτως μεταγενέστεραι, ὡς δεικνύει τὸ ἀκανόνιστον καὶ τὸ χονδροειδὲς τῆς κατασκευῆς των. Περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν ἀπολύτως, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν αὐτὴν τὴν τεχνικὴν τοῦ ἀναγλύφου. Καὶ τὸ ἔγχρωμον δηλαδὴ μίγμα, τὸ πληροῦν τὸ βάθος τοῦ ἀναγλύφου, καὶ τὰ χρώματα, μετὰ τὰ ὁποῖα ἐκαλύπτετο ἡ μορφὴ, θὰ παρεσύροντο καὶ θὰ ἐξεπλύνοντο ἀπὸ τὸ ἅγιασμα τὸ διαρκῶς ρέον ἀπὸ τὰς παλάμας, ἂν αὗται ἦσαν ἀρχικῶς διατρήτοι.

Τὸ ἀνάγλυφον λοιπὸν τῆς δεομένης Θεοτόκου δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον διτι ἀρχικῶς δὲν εἶχε τὰς παλάμας διατρήτους καὶ διτι εὑρίσκετο πρὸ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ κυρ Ἰωὴλ ὡς λατρευτικὴ εἰκὼν, ἀποτελοῦν τὸ ἀντίστοιχον τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ὁσίου Δαβίδ. Αἱ ὄπαι ἠνοίχθησαν συνεπῶς κατὰ τινὰ δευτέραν χρῆσιν τοῦ ἀναγλύφου, ὁπότε τοῦτο ἐτοποθετήθη εἰς τὴν Ἄγιασμα κατ' ἀπομίμησιν τοῦ περιφήμου Ἀγιάσματος τῶν Βλαχερνῶν.

¹ Κωνστ. Πορφυρ. ἔνθ' ἀν. 555, 8 κ. ἐξ. "... τῆς μαρμαρίνης εἰκόνας τῆς Θεοτόκου, ἧς ἐκ τῶν αὐτῆς ἁγίων χειρῶν προχρεῖ τὸ ἅγιασμα". Περβ. καὶ Ebersolt. ἔνθ' ἀν. 51 κ. ἐξ.

² Δέον νὰ σημειωθῆ διτι αἱ ἀνάγλυφοι αὗται εἰκόνες τῆς Θεοτόκου μετὰ τὰς διατρήτους παλάμας ἀνήκουν εἰς δύο τύπους : εἰς τὸν τῆς δεομένης ἀνευ τοῦ Βρέφους, ὅπως τὰ ἀνάγλυφα τῆς Κωνιπόλεως, Diehl, Manuel, II, σ. 632, εἰκ. 315, τῆς Μεσοῆνης, N. Kondakov, Εἰκονογραφία τῆς Θεοτόκου (ρωσ.), Πετροῦπολις. 1914 - 1915, II, σ. 91, εἰκ. 25 κ. ἄ., ὁπαινιώτερον δὲ εἰς τὸν τύπον τῆς δεομένης μετὰ τὸ Βρέφος πρὸ τοῦ στήθους, ὅπως τὸ ἀνάγλυφον εἰς τὴν ἐκκλησίαν Mater Dolorosa τῆς Βενετίας, Kondakov, ἔνθ' ἀν. II, σ. 111, εἰκ. 40, κ. ἄ. Ὁ δεύτερος οὗτος τύπος εἶναι ὁ τῆς Θεοτόκου Ἐπισκέψεως, ὅπως μανθάνομεν ἀπὸ μερικὰ μολυβδόβουλλα, Ebersolt, ἔνθ' ἀν. σ. 50, εἰκ. 8. τῆς ὁποίας ἡ εἰκὼν εὑρίσκετο ὁμοίως εἰς τὸν Ναὸν τῶν Βλαχερνῶν, Ebersolt, ἔνθ' ἀν. 50 κ. ἐξ. Ἦτο συνεπῶς εὐκολὸν νὰ γίνῃ σύγχυσις μεταξὺ τῶν δύο τύπων, οἱ ὁποῖοι ἀντεπροσώπευον δύο εἰκόνας, εὑρισκομένης εἰς τὰς Βλαχερνας, καὶ νὰ παρασταθῆ ἡ Ἐπίσκεψις ἀντὶ τῆς Βλαχερνίτισσης. Πολλὰκις μάλιστα φέρει καὶ τὴν ἐπιγραφὴν Βλαχερνίτισσα. Περβ. τὴν τοιχογραφίαν τοῦ ναοῦ τοῦ Προδρόμου παρὰ τὰ Χρύσαφα τῆς Λακεδαιμόνος ἐν G. Millet, La dalmatique du Vatican. Paris, 1945, σ. 72, εἰκ. 3.

Ἐπάρχει καὶ ἓν ἀκόμη τελευταῖον ζήτημα. Ἀπὸ δύο πατριαρχικά γραμμάτια τῶν ἔτων 1542 καὶ 1546, φυλασσόμενα εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγ. Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας, μανθάνομεν ὅτι τὸ μονύδριον τοῦ κῦρ Ἰωὴλ κατὰ τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἐπισκεύασεν ὁ ἡγούμενος τῆς Ἁγ. Ἀναστασίας Θεωνᾶς, δηλαδὴ πρὸ τοῦ ἔτους 1520, ὁπότε ἔγινεν οὗτος μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, ἐτιμᾶτο εἰς ὄνομα τῆς Θεοτόκου.¹ Ἡ πληροφορία αὕτη ἔρχεται ἐκ πρώτης ὄψεως εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὴν ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαν εἰκασίαν, ὅτι ἀρχικῶς τὸ μονύδριον ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ὁσίον Δαβίδ. Ἀλλ' αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν τὰ ἔγγραφα ταῦτα, ἀνάγονται εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 16ου αἰ. Τὸ μονύδριον ὁμῶς τοῦ κῦρ Ἰωὴλ ὑπῆρχεν ἤδη τὸν 10ον αἰ., ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν χρονολογίαν τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς ἀναγλύφων. Ἀπὸ τοῦ 10ου αἰ. μέχρι τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 16ου, ὁπότε ἔχομεν τὴν πρώτην περὶ αὐτοῦ μνείαν, μεσολαβεῖ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον φυσικὸν εἶναι ὄχι μόνον πολλὰ καὶ σπουδαῖα μεταβολὰ νὰ ἔγιναν εἰς τὸ μονύδριον, ἀλλὰ καὶ ἀλλαγὴ καὶ ὀνόματος καὶ κτήτορος νὰ ἐπῆλθε. Ἀπὸ τὰ δύο ἄλλωστε ἔγγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίας Ἀναστασίας μανθάνομεν ὅτι ἀρχομένου τοῦ 16ου αἰ. τὸ μονύδριον ἦτο ἠρειπωμένον, ὥστε ν' ἀναγκασθῇ ὁ Θεωνᾶς νὰ τὸ ἐπισκεύασῃ. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα μὲ πολλὴν πιθανότητα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀρχικῶς τὸ μονύδριον ἐτιμᾶτο εἰς ὄνομα τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, ἀγνωστον ὁμῶς ἂν καὶ τότε ἐκαλεῖτο τοῦ κῦρ Ἰωὴλ. Ἀργότερον, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ πότε, ἴσως ἔνεκεν ἐρειπίσεως τοῦ ναοῦ, τὸ ἀνάγλυφον τῆς δεομένης Θεοτόκου ἐτοποθετήθη εἰς τι Ἁγίασμα, τότε δὲ διετροπήθησαν καὶ αἱ παλάμαι καὶ ἠνοίχθησαν καὶ αἱ ἄλλαι ὀπαί, τὰς ὁποίας τῶρα τοῦτο παρουσιάζει. Εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι κατὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην τὸ μονύδριον ἐκλήθη εἰς ὄνομα τῆς Παναγίας κατ' ἀπομίμησιν ἴσως τοῦ Ναοῦ τῶν Βλαχερνῶν. Ἐκτοτε ἴσως τὸ μονύδριον ὠνομάσθη τοῦ κῦρ Ἰωὴλ ἀπὸ τοῦ κτήτορος ἢ ἀνακαινιστοῦ αὐτοῦ. Εἶδομεν τέλος ὅτι τὰ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Θεοτόκου συμπλήματα φαίνονται κατασκευασθέντα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Ὡς ἀπλὴν μόνον ὑπόθεσιν ἐκφράζομεν τὴν γνώμην, ὅτι ταῦτα ἔγιναν πιθανῶς κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεωνᾶ, πρὸ τοῦ 1520, ἐπισκευὴν τοῦ μονυδρίου.

* *

Ἐνάγκη ἰώρα, μετὰ τὰ διὰ μακρῶν ἀνωτέρω λεχθέντα, νὰ συνοψίσωμεν τὰ πορίσματα, εἰς τὰ ὁποῖα κατελήξαμεν, σχετικῶς μὲ τὰ δύο ἀνά-

¹ Βλ. Π. Ζερβλέντην ἐν Β. Ζ. 12, 1903, 143-145, πρβ. καὶ σ. 133. Βλ. καὶ Π. Παπαγεωργίου ἐν Β. Ζ. 7, 1898, 78.

γλυφα, τοῦ Ὁσίου Δαβίδ καὶ τῆς Θεοτόκου, ὡς καὶ μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ μονυδρίου, ὅπου ταῦτα εὐρίσκοντο.

Ἀρχομένου τοῦ 10ου αἰ. τὸ μονύδριον, ὅπου τὰ ἀνάγλυφα, ἐτιμᾶτο πιθανώτατα εἰς ὄνομα τοῦ Ὁσίου Δαβίδ. Τότε καὶ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, τὸ εὐρεθὲν εἰς τὸ ἑβραϊκὸν νεκροταφεῖον, καὶ τὸ ἀνάγλυφον τῆς δεομένης Θεοτόκου, τὸ ἐντειχισμένον ἄλλοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ ἀποκείμενον τῶρα εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, ἐχρησίμευον ὡς λατρευτικαὶ εἰκόνες, εὐρισκόμεναι εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Ἱεροῦ τοίχους τοῦ καθολικοῦ τοῦ μονυδρίου.

Ἀργότερον, κατόπιν ἐρειπώσεως ἴσως τοῦ καθολικοῦ ἢ καὶ δι' ἄλλων λόγων, τὸ ἀνάγλυφον τῆς δεομένης Θεοτόκου ἐτοποθετήθη εἰς τι Ἁγίασμα καὶ αἱ παλάμει τῆς Θεομήτορος ἐτροπήθησαν διὰ τὰ ρέη τὸ ἡγιασμένον ὕδωρ κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Ἁγιάσματος τῶν Βλαχερνῶν. Τότε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ μονύδριον ἐτιμήθη εἰς ὄνομα τῆς Παναγίας καὶ ἐλέγετο τοῦ κῦρ Ἰωὴλ ἀπὸ τοῦ κτήτορος ἢ ἀνακαινιστοῦ.

Ἀρχομένου τοῦ 16ου αἰ. τὸ μονύδριον τοῦ κῦρ Ἰωὴλ ἦτο ἠρειπωμένον καὶ ἐπεσκευάσθη πρὸ τοῦ 1520 ὑπὸ τοῦ Θεωνᾶ, ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἀγ. Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας. Ἄγνωστον ἂν ἀκόμη τὸ ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου εὐρίσκετο εἰς τὸ Ἁγίασμα, ἢ λάξευσις ὅμως τῶν ἐπ' αὐτοῦ συμπλημάτων δεικνύει ὅτι καὶ τότε τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη, χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιον ἂν εἰς τὸ Ἁγίασμα ἢ ἀλλαχοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ τέλος εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβίδ, τὸ ὅποισι μᾶς ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν διὰ τὴν ἐρευναν ταύτην, οὐδὲν περὶ τῆς τύχης του εἶναι γνωστόν.